

Y/1580
BIBLIOTHEQUE
ABBE
AYE DU PARC
Taxandria

GEDENKSCHRIFTEN

VAN DEN

**Geschied- en
Oudheidkundigen Kring**

DER

K E M P E N

6de JAARGANG N° 1

TURNHOUT

JOSEPH SPlichal

UITGEVER

1909

Bibliographie Campinoise

(Suite)

IX

Géographie, Toponymie, Statistique.

378. ACKERSDYCK W. C. Nasporingen omtrent Taxandria.

Dordrecht, 1838 ; in-8°. (Maatsch. Ned. Lett., Leiden).

379. Acte de délimitation entre les paroisses de Hoogstraten (dioc. Cambrai) et Minderhout (dioc. Liège) ;

ds : *Analectes*, t. I, 1864, p. 77.

380. Acte de délimitation entre les paroisses de 's Gravenwezel et de Schilde ;

ds : *Analectes*, t. II, 1865, p. 116.

381. ANDRIES J. Carte spéciale de la province d'Anvers, indiquant les distances légales et kilométriques dressée au 1/160.000.

Bruxelles, Van der Maelen, 1879 ; 2e éd.

382. BARON VAN W. Description de la Campine ;

ds : *Journal d'Agriculture et des Manufactures*, sér. II, t. II, 1825.

383. BERTHELS C. Notice sur les limites de l'ancien diocèse de Liège ;

ds : *Revue d'hist. et d'arch.*, t. I, pp. 290, 368.

384. Beschrijving des Bisdoms van Antwerpen door Pius IV, 1560 ;

ds : Placcaeten ende ordonnantien van de hertoghen van Brabant, t. I, p. 24.

385. BUTKENS C. *Trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant, contenant l'origine, succession et descendance des ducs et princes de cette maison, avec leurs actions les plus signalées. Ensemble, les généalogies de plusieurs ducs, princes, comtes, barons, seigneurs et nobles, leurs vassaux et sujets. La description des villes, franchises et baronnies de Brabant, avec la succession des seigneurs qui les ont possédées.*

La Haye, 1724-1726 ; 4 vol. in-fol. ; ill.

386. CARNEVAL H. *Een uitstapje in de Kempen.*

Gent, Gyselinck, 1873 ; in-8.

387. *Carte de la province d'Anvers, indiquant les routes construites celles qui sont en construction et celles qui ne sont qu'en projet.*

Bruxelles, Van der Maelen, 1840.

388. *Carte hydrographique routière et administrative de la province d'Anvers, à l'échelle de 1/100.000 comprenant toutes les routes avec leurs longueurs, les chemins de grande communication, les chemins de fer, les canaux, les rivières et cours d'eau, et un grand nombre de points de nivellement.*

Bruxelles, Van der Maelen.

389. *Carte des environs d'Anvers.*

Bruxelles, Van der Maelen, 1842.

390. *Carte générale des villes, bourgs, etc., du duché de Brabant.* (Arrond. Turnhout).

ds : Taxandria, 1905-1906, p. 64-65.

391. C. B. D. R. *Réflexions sur l'origine de quelques ha-meaux de la Campine Anversoise ;*

ds : *Analectes*, t. X, 1873, p. 234-243.

392. CH. C. — V. A. *Trois amis ou quelques mots à propos d'une excursion en Campine.*

(Anvers, J. B. Van Aarsen) ; in-8.

393. COPPENS J. A. *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Hertogenbosch, naar aanleiding van het Katholijk Meyersch Memorieboek van A. Van Gils.*

's Hertogenbosch, J. F. Demelinne, 1840-44 ; 5 vol. in-8.

Donne la géographie et l'histoire des communes situées dans les doyennés de Gheel et de Moll.

394. DARIS J. *Origine de la Campine ;*

ds : *Analectes*, t. IX, 1872, p. 381.

395. DE CANTILLON. *Délices du Brabant et de ses campagnes ou descriptions des villes, bourgs et principales terres seigneuriales de ce duché.*

Amsterdam, Neaulme, 1757 ; 4 vol. in-8 ; ill.

Le même ouvrage a paru en flamand à Amsterdam chez D. Wegge en l'an 1770 dans le même format.

396. DEJARDIN A. *Description des cartes de la province d'Anvers et des plans de la ville.*

Anvers, J. E. Buschman, 1862-63 ; in-8. Supplément, (Ann. Anvers, t. XIX).

Important travail de géographie anversoise. Toutes les cartes de la province y sont citées.

397. DE RAM P. F. X. *Synopsis.*

Op. cit. n° 6.

Description succincte de l'état ecclésiastique du diocèse d'Anvers.

398. DE RIDDER C. B. *Notice sur la géographie ecclésiastique de la Belgique avant l'érection des nouveaux évêchés ;*
ds : *Analectes*, t. I, II, III.

399. *Description historique, chronologique et géographique du duché de Brabant, contenant les quatre chefs villes de ce duché, et tout ce qui en dépend : comme aussi la description du marquisat d'Anvers, de la seigneurie de Malines et du Brabant-Wallon : le tout recueilli des meilleurs auteurs tant anciens que modernes.*

Bruxelles, J. Ermens, 1791 ; in-8.

400. *Description de la province d'Anvers. La Campine Anversoise ;*

ds : VAN BEMMEL E. *La Belgique illustrée*, t. I, p. 197-304 ; ill.

401. *Een studiereisken in de Antwerpsche Kempen, door een lid van den Studentenbond.*

Mechelen's Bosch, G. en I. Van Moer, W. Van Gulick, s. d. (1878) ; in-12.

402. GACHARD. *Les seigneuries et les seigneurs en Brabant au XVIIIe siècle ;*

ds : *Com. Roy. Hist. Bull.* t. XIII, 3e sér., 1872, p. 383-462.

Cite les noms des seigneurs et la date de leur entrée en possession des seigneuries de la province d'Anvers au XVIIIe siècle.

403. GALLIA CHRISTIANA, in provincias ecclesiasticas distributa; qua series et historia Archiepiscoporum, Episcoporum et abbatum Franciæ vicinarumque ditionum, ab origine ecclesiarum ad nostra tempora, deducitur et probatur ex authenticis instrumentis ad calcem oppositis. Ed. D. Pauli Piolin.

Parisiis 1856-1876, 9 vol. in-fol. A continuer.

Important pour les abbayes de la Campine.

404. GOFFIN L. **Topographie médicale du royaume. Elaborée en vertu de l'arrêté royal du 20 juillet 1889 par la société de médecine publique et de topographie médicale. Zone III ou de la Campine.**

Liège, H. Vaillant-Carmanne, 1906; in-8; cartes.

405. ID.. **Quelques considérations sur la topographie ancienne de Turnhout et des communes environnantes;**

ds: **Taxandria**, 1903-1904, p. 210-212.

406. GRAMAYE J. B. **Anquitates.**

Op. cit. n° 7.

Description du pays d'Anvers, de Malines et de l'ancienne Taxandrie.

407. GUICCIARDINI L. **Beschrijving van Antwerpen, Mechelen, Lier en Turnhout.**

Antwerpen, J. E. Rysheuvels, 1854; in-8. Carte.

Traduction de Kilianus et réimpression d'après l'édition de 1612.

Il mentionne aussi les principaux villages autour de ces villes.

408. HAROU. **Une excursion en Campine;**

ds: **Bulletin de la société royale belge de géographie.**

L'auteur parcourt: t. XII, La Campine en général. Deurne; — t. XIII, Wyneghem, Tongerlo, Westerlo, Schilde, Wommelghem, Halle, Bouwel, Brecht, Westmalle; — t. XIV, Oostmalle, Averbode, Brecht, Aertselaer, 's Gravenwezel, Wuestwezel; — t. XV, Ryckevorsel, Merxplas, Wortel; — t. XVI, Hoogstraeten.

409. HEYLEN J. B. J. **Cours d'eau de la province (d'Anvers).** Discours prononcé, en séance du conseil communal d'Anvers du 27 juillet 1869.

Anvers, C. De Backer, s. d.; in-8.

410. ID. **Topographie médicale du canton de Hérenthals.** Mémoire couronné par la société de médecine de la province d'Anvers, établie à Willebroeck, année 1845.

411. HUYDENS G. **Histoire du marquisat d'Anvers et du Saint Empire.**

Bruxelles, A. Jamar, s. d. (1848); in-12; ill. (Coll. Biblioth. Nat.)

412. JANSEN J. E. J. **De oude Kempen;**

ds: **Taxandria**, 1903-1904, p. 39-54.

413. JOURDAIN A. et VAN STALLE L. **Dictionnaire encyclopédique.**

Op. cit. n° 10.

Ce dictionnaire donne la description de toutes les communes de la Campine.

414. KURTH L. **La frontière linguistique.**

Op. cit. n° 52.

Ouvrage capital pour la toponymie de la Belgique.

415. LAENEN J. **Notes sur l'organisation ecclésiastique du Brabant à l'époque de l'érection des nouveaux évêchés. (1559);**

ds: **Ann. Anvers**, 5e sér. t. VI, p. 67-188.

416. L'ALLEMAND H. **En Campine. Excursion d'un cycliste.** Bruxelles, 1893; in-16.

417. **La Campine;**

ds: **Messenger**, 1881, p. 490-493.

418. LE GLAY A. **Cameracum christianum ou histoire ecclésiastique du diocèse de Cambrai.**

Lille-Paris, 1849; in-8.

419. ID. **Glossaire topographique de l'ancien Cambrésis.**

420. LEMONNIER C. **La Campine;**

ds: **Le Tour du monde**, 1882, p. 182-193; ill.

421. LE POITTEVIN DE LACROIX E. **Marquisat d'Anvers ou du Saint Empire romain;**

ds: **Revue du Nord**, t. III, 1834-35, p. 281-304.

422. ID. **Etude historique et topographique sur la Campine.** Bruxelles, Froment, (1853); in-8.

423. ID. **Notice historique sur la Campine.**

Anvers, Ve L. O. De Lacroix, 1837; in-18.

424. LE ROY J. **Notitia marchionatus S. R. I.**

Op. cit. n° 15.

425. ID. **Topographia historica Gallo-Brabantiae.**

Amstelodami, 1692; in-fol.

426. ID. **Le grand théâtre profane du duché de Brabant.**
La Haye, Chr. Van Lom, 1730 ; in fol. ; ill.
427. ID. (?) **Le grand théâtre sacré du duché de Brabant.**
Op. cit. n. 86.
Contenant l'Archevêché de Malines et l'Evêché d'Anvers.
428. **Les délices des Pays-Bas** ou description géographique et historique des XVII provinces Beligiques.
Paris-Anvers, Ch. Spanoghe, 1786 ; 4 t. in-12 ; ill.
Le premier tome comprend la province d'Anvers. Existe aussi en flamand : **Het Schouwburg der Nederlanden.** Ib.
429. **Panorama de la Belgique**, n. X. (Edition Touring-Club)
Province d'Anvers et de Limbourg.
Bruxelles, Ch. Bulens ; obl. ill.
430. (PEETERS A.) **Historische schets der steden van de provincie Antwerpen.**
Borgerhout, Peeters, 1870 ; in-8.
Anvers, Malines, Lierre et Turnhout.
431. PERK M. A. **Wandelingen door de provincie Antwerpen.**
Utrecht, J. G. Broese, 1885 ; in-12 ; cartes.
432. PIOT CH. **Les Pagi de la Belgique.**
Bruxelles, 1869 ; in-4. (Mém. Acad.)
433. ID. **Le Pagus de Ryen.** *Etudes sur la géographie de la Belgique pendant le moyen-âge.*
Bruges, Van de Castele-Werbrouck, (1869) ; in-8. (Ann. Soc. Emulation de Bruges).
434. PODESTA G. **Essai sur la Campine Anversoise.**
Anvers, L. J. De Cort, 1853 ; in-8.
435. POPP PH. CHR. **Atlas cadastral parcellaire de la Belgique**, publié avec l'autorisation du gouvernement sous les auspices de M. le Ministre des Finances.
Bruges, l'auteur.
Province d'Anvers. Le plan de chaque commune se compose d'une ou de plusieurs feuilles et d'une matrice cadastrale in-fol.
436. REUSENS CH. **Pouillé de l'ancien diocèse de Cambrai.** *Origine à 1559. VI. Doyenné d'Anvers ;*
ds : **Analectes** t. XXVIII, 2e sér. t. XII, 1900, pp. 169, 322-344.
Intéresse la plupart des communes campinoises.

437. ROUSSEAU. **Carte de la province d'Anvers.**
Bruxelles, Guyot, 1896. (Dictionnaire officiel des distances légales).
438. SANDERUS A. **Chorographia sacra Brabantiae, sive celebrium aliquot in ea provincia abbatiarum, cenobiorum, monasteriorum, ecclesiarum, piarumque foundationum descriptio.**
Hagæ-Comitum, Chr. Van Lom, 1726-1727 ; 3 vol. in-fol.
Intéresse Tongerlo, Averbode, Postel, Corsendonk.
439. SCHLEECKX. **Beschrijving der provincie Antwerpen.**
Antwerpen, J. P. Van Dieren en Cie, 1852 ; in-12 ; ill.
440. SCHOUTENS ST. **Maria's Antwerpen of beschrijving van de wonderbeelden en merkwaardige bedevaartplaatsen van O. L. Vrouw in de provincie Antwerpen.**
Aalst, De Seyn-Verhougstraete, 1905 ; in-8.
441. SCHUTJES. **Kerkelijke geschiedenis van 's Hertogenbosch.**
Op. cit. n° 80.
442. STARING W. **De Belgische Kempen.**
Arnhem, G. J. Thieme, 1850 ; carte et plan.
443. TARLIER A. H. **Nouveau dictionnaire des communes ; hameaux, charbonnages, carrières, mines, hauts-fourneaux, châteaux, fermes, moulins, etc. du royaume de Belgique**, rédigé sur les documents officiels.
Bruxelles, H. Tarlier, 1877 ; in-8. Réédité en 1883 et 1896.
444. TORFS L. **Quelques villes secondaires de la province d'Anvers ;**
ds : **Ann. Anvers**, t. XXVI, 1870, p. 400-462.
Malines, Turnhout, Lierre.
445. VAN DEN EYNDEN. **Provincie, stad ende district van Mechelen, opgehieldert in haere kercken, kapellen, gilden, enz.**
Brussel, Jorez, 1770 ; 2 vol. in-4.
446. VAN DER ELST P. C. **Marquisat d'Anvers et Seigneurie de Malines ;**
ds : **Ann. Anvers**, t. XXI, 1865, p. 549-560.
447. VAN DER MAELEN PH. et Dr MEISSER. **Dictionnaire géographique.**
Op. cit. n° 12.
448. VAN DESSEL C. **Topographie des voies romaines de la Belgique**, avec préface de M. Schuermans.

Bruxelles, 1877 ; in-8.

449. VAN GESTEL C. *Historia sacra et profana Arch. Mechlinensis.*

Op. cit. n° 89.

450. VAN HERDEGOM. *Diva virgo candida.*

Bruxelles, M. de Bossuyt, 1650 ; in-4.

Intéressant pour le culte marial en Campine.

451. VAN HEURN. *Historie der stad en meyerie van 's Hertogenbosch.* Utrecht, 1776 ; 4 vol. in-8 ; ill. — VAN DE VELDE. *Oudheden en gestichten van de bisschoppelijke stad en meyerie van 's Hertogenbosch.* Leiden, 1749 ; in-8 ; ill. — *Katholiek meyersch memorieboek, behelzende de oprigting van het bisdom van 's Hertogenbosch en lijst der pastoors en bestuurders van ieder kerk van het bisdom.* 's Bosch ; J. J. Arkesteyn, 1819 ; in-8.

Se rapportent surtout aux doyennés de Gheel et de Moll.

452. VAN ROOY K. *Oudheidkundige inlichtingen over het aartsbisdom Mechelen en de parochiën der provincie Antwerpen.*

Op. cit. n° 13.

453. VASSE A. *Châteaux etc. de la province d'Anvers.*

Bruxelles, 1855 ; in-fol. obl.

454. *Voyage littéraire de deux Bénédictins de la Congrégation de Saint Maur.*

Paris, 1717 ; 2 vol. in-4 ; ill.

Intéressant pour Tongerlo, Averbode.

455. WASTELAIN CH. *Description de la Gaule-Belgique, selon les trois âges de l'histoire, l'ancien, le moyen et le moderne, avec des cartes de géographie.*

Lille, 1761 ; in-4.

456. WICHMANS A. *Brabantia Mariana Tripartita.*

Antverpiæ, J. Cnobbaert, 1632 ; in-4.

Offre de précieux renseignements sur le culte de la Sainte Vierge aux divers endroits de la Campine.

457. *Ancienne population du Brabant en 1435. — Relevé des foyers en 1526 ;*

ds : MARSHALL G. et BOGAERTS F. *Bibliothèque des antiquités belgiques.* Anvers, J. E. Rysheuvels, 1833 ; 2 vol. in-8.

458. D'HERBOUVILLE. *Statistique du département des Deux-Nèthes. Publié par ordre du ministère de l'Intérieur.*

Paris, Imprim. des Sourds-Muets, an X ; in-8.

459. *Nouveau système du premier établissement des Francs dans les contrées Belges et du commencement de la monarchie française, où l'on découvre l'ancienne existence des Arboriches dans la Taxandrie, annoncé par une critique littéraire de M. l'abbé Le Paige dit de la Laghe, formé sur le mémoire de M. De Roches, présenté à la Société littéraire de Bruxelles et couronné par la dite Société en 1769.*

Gand, P. de Goesin, 1770 ; in-4.

460. PEUCHET J. et CHAULAIRE J. G. *Description topographique et statistique du département des Deux-Nèthes.*

S. l. n. d. ; in-4 ; carte.

461. *Population de Brabant en 1472 et 1480, comparée à celle d'aujourd'hui ;*

ds : *Messenger*, 1833, p. 185.

462. *Statistique de la Belgique. Agriculture. Recensement général. 15 oct. 1846. Publié par le Ministère de l'Intérieur.*

Bruxelles, Lesigne, 1850 ; 4 vol. in-fol.

Prov. d'Anvers, p. ccxvi-500. La même statistique a paru en 1862, 1866, 1871, etc.

463. 1805. *Tafels van overbrenging der nieuwe maten in de oude voor het Departement der Twee Nethen, opgesteld door de bij het besluit van den Prefect van 26 nivôse van het jaer XII benoemde commissie.*

Antwerpen s. d. ; in-12. (Bibl. Com. Centr. de Statistique).

464. VAN DER KINDERE L. *Sur l'établissement des Francs en Belgique spécialement d'après la toponomastique ;*

ds : *Bull. Soc. d'Antropologie de Brux.* 1884-1885.

465. WILLEMS J. F. *De oude bevolking der provincie Antwerpen met de tegenwoordige vergeleken.*

Antwerpen, J. G. Schoeseters, 1828 ; in-8.

466. ID. *Oude bevolking der provincie Antwerpen ;*
ds : *Mengelingen van historisch vaderlandschen inhoud.*

Antwerpen, 1827-30 ; in-8.

Industrie, Agriculture.

467. ADRIAENSEN E. Herenthals. *Verklaring van het Stadsbestuur van Herenthals aangaande het Wollen-ambacht* ;

ds : *Kempisch Museum*, 1892, p. 149.

468. Album de fabriques et de manufactures de la province d'Anvers.

Anvers, 1880 ; obl. ill.

469. *Betrekking tusschen de are ende hectare met de oude landmaet van verschillende plaetsen der provincie Antwerpen.*

Lier, J. Van Soussée, 1854.

470. BIVORT J. B. *Dissertation raisonnée sur les meilleurs moyens de fertiliser les landes de la Campine et des Ardennes, sous le triple point de vue de la création de forêts, de prairies et de terres arables. — Sur le défrichement des terres incultes de la Belgique* ;

ds : *Mémoires Acad. Belg.*, t. XXI, 1846.

471. BRANTS V. *Histoire des classes rurales aux Pays-Bas jusqu'à la fin du XVIIIe siècle.*

Bruxelles, 1881 ; in-8. (*Mém. Acad.*)

472. BRIAVOINNE N. *Sur l'état de la population, des manufactures et du commerce dans les provinces des Pays-Bas depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier.*

Bruxelles, 1841 ; in-4. (*Mem. Acad.*)

473. *Chambre de commerce de Turnhout. Rapport général sur la situation du commerce, de l'industrie et de l'agriculture dans le ressort de la chambre de commerce de Turnhout, pendant l'année 1871.*

Turnhout, Ant. Willems, 1871 ; in-8.

474. ID. pendant l'année 1872. Ib. H. Van Bladel-Crois 1873. ID. pendant l'année 1873. Ib. P. L. Nuyens 1874.

475. CONSTANT W. J. F. *Du défrichement des terrains sablonneux et particulièrement des bruyères de la Campine.*

Bruxelles, Deprez, 1839 ; in-8.

476. ID. *Nouveaux éclaircissements sur les avantages du défrichement des bruyères de la Campine.*

Bruxelles, Deprez, 1840 ; in-8.

477. COOLS P. J. *La Campine d'aujourd'hui. Culture et défrichement par J. C. ancien représentant.*

Bruxelles, Stapleaux, 1853 ; in-8 ; plan.

478. DE BEUKELAER F. X. *Défrichement des bruyères.* Anvers, Veuve De Backer, 1899 ; in-8. (Le même en flamand).

479. DE BEUNIE J. B. *Essai chimique des terres pour servir de principes fondamentaux relativement à la culture des bruyères* ;

ds : *Mém. Acad. Impér. et Roy. de Bruxelles*, t. II, 1780, p. 391-508.

480. *Défrichements dans la Campine Anversoise.*

Discours de M. L. Bareel, ingénieur agricole, à la réunion mensuelle de la société centrale forestière de Belgique.

Bruxelles, Van Buggenhout. (*Bull. Soc. centr. forestière de Belg.*)

481. DENOËL L. *Carte et tableau synoptique des sondages du bassin houiller de la Campine.*

Bruxelles, L. Narcisse, 1904 ; carte.

481b. *Département des Deux-Nèthes. Adjudications des Bois de la République, de l'an 7 (1798-99).* Uyt de drukkerij van den borger J. Saeyens, op de oude-borze, tot Antwerpen, in plano pl. in-4.

Il s'agit des forêts de Duffel, Zoersel, Santhoven, Gierle, Tongerlo, Westerloo, Eeckeren, Hoogstraeten, Wustwezel, Arendonck, Turnhout, Moll, etc.

482. DE POTTER F. en BROECKAERT J. *Geschiedenis van den Belgischen Boerenstand tot op het einde der XVIIIe eeuw.*

Brussel, 1881 ; in-8. (*Mém. Acad.*)

483. DE REIFFENBERG. *De l'état de la population des fabriques et des manufactures dans les Pays-Bas, pendant les XVe et le XVIe siècle.*

Bruxelles, 1822 ; in-4. (*Mém. Acad.*)

484. DU RONDEAU. *Mémoire sur la loche Campinoise* ; ds : *Mém. de l'Acad. imp. et roy. de Bruxelles*, t. IV, 1783, p. 249-255.

485. DU TRIEU DE TERDONCK CH. *Dissertation sur les meilleurs moyens de fertiliser les landes de la Campine et des Ardennes sous le triple point de vue de la création de forêts, de prairies et de terres arables.*

- Bruxelles, Hayez, 1847; in-4. (Mém. Acad. t. XXI).
486. EENENS A. M. Considérations diverses sur l'emploi de l'artillerie montée au défrichement des landes de la Campine. Bruxelles, Hayez, 1849; in-8.
487. ID. Réponse à la note sur l'emploi de l'artillerie au défrichement de la Campine. S. l. n. d.; in-8. (Bull. Acad. Sciences, t. XVI.)
488. ID. Note sur le défrichement de la Campine par l'armée. Bruxelles, Hayez, 1844; in-8.
489. ID. Ontginning der Kempische heiden door het leger. (Gent, Snoeck-Ducaju en Zoon, 1845); in-8.
490. ID. Mémoire sur la fertilisation des landes de la Campine et des dunes. Bruxelles, M. Hayez, 1849; in-8. (Mém. Acad.)
491. G. F. A. De la culture du houblon dans les bruyères de Belgique et des Pays-Bas. Anvers, J. P. van Dieren et Cie, 1857; in-8. (Le même en flamand).
492. HEYLEN A. Verhandeligen over de voornaemste opkomst en voortgang der landbouwkunst in de Kempen, bewijzende het nut en profijt daer door toegebragt aen den Staet door de abdijen en kloosters der gemelde landstreek. 's Hertogenbosch, J. T. Palier, 1789; in-4.
493. ID. Historische verhandelinge over de mildheid, hulp, bijstanden, menschlievendheid tot de arme, vremdelingen en andere, beweezen door de abdijen en kloosters der Kempen Lier, 1790; in-4.
- Ces deux publications réunies à d'autres écrits du même auteur ont été réimprimées, chez Brepols et Dierckx Zoon, à Turnhout en 1837 dans un volume in-8, intitulé : *Historische verhandeligen over de Kempen*.
494. HEYLEN Dr. Essai sur un projet de loi sur les cours d'eau non navigables ni flottables considéré sous le rapport du défrichement de la Campine. Anvers, P. E. Janssens, 1859; in-8.
495. JOIGNEAUX et DELOBEL. L'agriculture dans la Campine. Bruxelles, J. Geruzet, 1859; in-8.

496. LEBENS TH. Les irrigations de la Campine; ds : *Annales des Travaux publics de Belgique*, 1897; p 703.
497. Le Canal de la Campine par un Campinois. Anvers, Buschmann, 1860; in-8.
498. Le charbon dans le Nord de la Belgique. Bruxelles, Misch et Thron, 1904; in-8; carte. (Institut Solvay.)
499. Mémoire adressé aux administrations publiques par le « Kempische Steenbakkersbond » Ryckevorsel, à l'effet de protester contre l'exclusion des briques mécaniques de la Campine de divers cahiers de charge de travaux publics. 21 pp. in-8.
500. Monographie agricole de la région de la Campine. Bruxelles, G. Daens, 1899; in-8. (Ministère de l'Agriculture).
501. MOREAU J. P. Considérations sur les défrichements et particulièrement sur ceux de la Campine. Bruxelles, Decq, 1848.
502. PAQUES E. Catalogue des plantes plus ou moins rares observées aux environs de Turnhout. Gand, C. Annoot-Braeckman, 1880; in-8.
503. ID. Herborisations de 1881. Gand, C. Annoot-Braeckman, 1882; in-8.
504. PAVOUX E. J. E. Chemin de fer d'Anvers à Eindhoven par Turnhout et ses embranchements. *Mémoire relatif à la demande en concession déposé le 19 Août 1864, par Eugène Pavoux, ingénieur civil et José Lambert, ingénieur.* Arlon, J. Bourger, 1865; in-8; carte.
505. ID. Chemin de fer d'Anvers à Eindhoven par Turnhout. *Lettre à Monsieur le Ministre des Travaux publics (12 fév. 1874).* Bruxelles, Marchant, 1874; in-8.
506. PINCHART A. Recherches sur les cartes à jouer et sur leur fabrication en Belgique, depuis l'année 1379 jusqu'à la fin du XVIIIe siècle. Bruxelles, Toint-Scohier, 1870; in 8. (Bibliophile belge). Utile à l'histoire de la principale industrie de Turnhout.
507. RAINGO. De la fertilisation des landes dans la Campine et les Ardennes, considérée sous le triple point de vue de la création de forêts, de prairies et de terres arables. Bruxelles, Hayez, 1846; in-4. (Mém. Acad. t. XXI).

508. Rapport sur le travail des enfants et la condition des ouvriers dans la province d'Anvers par MM. Berchem, Broeckx, Jacques, Koyen et F. J. Mathyssens, rapporteur.

Anvers, Buschmann, 1844 ; in-8. (Ann. Soc. Médecine Anvers.)

509. RICKX J. Relation d'une promenade botanique et agricole dans la Campine.

Bruxelles, Van Dooren frères, 1835 ; 2e éd.

510. ROLIN-JACQUEMIJNS. Aperçu de la Campine. Appendice à : Em. de Laveley. L'agriculture belge ; rapport présenté au nom des sociétés agricoles de Belgique au congrès international d'agriculture à Paris en 1878.

Bruxelles, C. Muquardt, 1878

511. RUTOT A. Sur les ressources en eau potable de la Campine Anversoise. (1904) ; in-8.

512. SAUZEAU A. La Campine ou les bruyères et les landes. Louvain, Jorand-Dusart, 1852 ; in-12.

513. SEBRECHTS J. Dennenbouw in de Antwerpsche Kempen. Berchem, J. Sebrechts, s. d. (1908) ; in-12.

514. ID. Botanische beschrijving der Antwerpsche Kempen.

515. ID. La situation agricole dans la partie septentrionale de la province d'Anvers ;

ds : Bull. trim. de l'assoc. des anc. élèves de l'Ec. d'Agric. à Huy, 1908, nos 1 et 2.

516. Société d'irrigation de la Campine, 1849. Rapport de la section centrale par M. Coomans.

Anvers, De Wever, 1849 ; in-8.

Brochure signée : C. L. de Gruyters, J. C. van Put, et A. F. L. Lefever.

517. Staat van den landbouw in het koninkrijk der Nederlanden « jaren 1818-1829 », opgemaakt door den hoogleeraar G. Kops en uitgegeven op last van den minister van het publieke onderwijs.

's Gravenhage, ter algemeene Landsdrukkerij.

Intéresse notre contrée à l'époque hollandaise.

518. STEGHERS O. A. De steenkolen in de Kempen en in Vlaanderen.

Brussel, Vlaamsche Boekhandel, s. d. (1908) ; in-8.

519. STROOBANT L. Les dépôts de mendicité en Belgique. Notice historique.

ds : Taxandria, 1908 ; p. 37-52.

Merxplas, Wortel, Hoogstraten.

520. THYS J. Historische verhandeling over de voornaemste opkomste en voortgang der landbouwkunst in de Kempen. 's Bosch, 1789 ; in-4.

521. ID. Historische verhandeling over den staet van het Nederland, vervattende in drij deelen eene historie van de komste der Romeynen in onze Nederlanden tot onze tijden ; waerin uytgeleyd word den aard, zeden en religie van onze voorvaderen ; de opkomste, voortgang enz. van het Frankische Rijk ; de opkomste en vernietiging der slavernye ; de opkomste van de Staeten van Braband ; de opkomste, voortgang en bloey van den koophandel : de opkomste, voortgang en bloey van de kloosters en landbouw, etc. (T. I) — (T. II), waerin aengetoond word hoe de akkerbouw nog kan verbeterd worden.

Mechelen, P. J. Hanicq, 1809 ; 2 t. en 1 vol. in-8.

Très précieux pour la Campine.

522. ID. Memorie of vertoog over het uytgeven en tot culture brengen der vage en inculte gronden in de Meyerye van 's Hertogenbosch, door de vrienden der zelve gekroond ten jaere 1778.

Mechelen, 1792.

523. VAN DE PUTTE. L'agriculture au dépôt de mendicité. Rapport du 3e Congrès international d'agriculture à Bruxelles ; ds : Compte rendu des séances, p. 189.

524. VAN DER DUSSEN J. L'industrie dentellière belge. Résumé historique, fabrication, statistique et nomenclature des communes dans lesquelles se trouvent des écoles dentellières.

Bruxelles, 1860 ; in-8.

525. VANHAESENDONCK G. C. 1841. Prodrome de la flore d'Anvers et d'une partie de la Campine.

Bruxelles ; in-8 ; (Bibl. Com. centr. de statistique).

526. VAN HEURCK H. en DE BEUCKER J. J. Antwerpsche analytische Flora, inhoudende de beschrijving van alle planten, welke in de provincie Antwerpen in de vrije lucht groeyen of er algemeen gekweekt worden.

Antwerpen, wed. Van Ishoven, 1861 ; 2 vol. in-8.

527. VAN LANTSCHOOT P. De oude akkermaten der provinciën West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en Brabant in nieuwe herleid en wederkeuriglijk.

Gent, Leliaert, Siffer en Cie, 1884 ; in-18.

528. VAN OVERLOOP G. Catalogue des ouvrages se rapportant à l'industrie de la dentelle.

Bruxelles, H. Lamartin, 1906 ; in-8.

529. VAN WOENSEE R. De Koolmijnen in de Kempen.

Brecht, L. Braeckmans, 1903 ; in-8.

530. VERACHTERT. Le fonds provincial d'agriculture de la province d'Anvers. *Rapport*.

Bruxelles, Vromant et Cie, 1903. (Rapports préliminaires et comptes rendus du Congrès de la Société centrale d'agriculture).

531. VLIEBERGH E. De landelijke bevolking der Kempen gedurende de 19e eeuw. *Bijdrage tot de economische geschiedenis*.

Brussel, Hayez, 1906, in-8 (Mém. Acad.)

532. WILLEMSSEN G. Quelques notes sur les relations commerciales entre la Flandre et la Campine au XVIIIe siècle ; ds : *Taxandria*, 1905-1906 ; p. 90-100.

533. ZEGHERS, curé de St. Leonard, près d'Hoogstraeten. *Mémoire sur la question : quels seraient les meilleurs moyens d'élever les abeilles dans nos provinces*.

Bruxelles, de l'imprimerie académique, 1780 ; in-4.

Paléontologie, Géologie.

534. BIDAUT E. *Etude des minerais de fer de la Campine*. Bruxelles, 1847 ; in-8. (Ann. des trav. publ. de Belg., t. V.)

535. COGELS P. *Contribution à l'étude paléontologique et géologique de la Campine*.

Bruxelles, Weissenbruch, 1881. (Bull. Soc. Roy. Malacologique Belg., t. XVI.)

536. COGELS P. et O. VAN ERNTBORN. *De l'âge des couches d'argiles quaternaire de la Campine*.

Bruxelles, Weissenbruch, 1882. (Bull. Soc. Roy. Malacologique Belg. t. XVII.)

537. DEWALQUE C. *Note sur les dépôts Scaldisiens des environs d'Hérenthals et sur quelques localités pliocènes de la rive gauche de l'Escaut*.

Liège, 1867 ; in-8. (Ann. Soc. géol. de Belg. t. III.)

538. DUBOIS E. *Note sur une nouvelle espèce de cerf des argiles de la Campine. Cervus Ertbornii* ;

ds : *Taxandria*. 1907, p. 80-84 ; ill.

539. DUMONT A. *Carte géologique de la Belgique et des contrées voisines, représentant les terrains qui se trouvent au-dessous du limon hesbayen et du sable campinien*.

Bruxelles, 1856. Atlas gr. in-fol. obl. de 9 feuilles coloriées.

540. NYST P. H. *Recherches sur les coquilles fossiles de la province d'Anvers*.

Bruxelles, Périchon, 1835 ; in-8.

541. ID. *Nouvelles recherches sur les coquilles fossiles de la province d'Anvers*.

Bruxelles, Hayez, 1841 ; in-8. (Bull. Acad. des Sciences t. VI.)

542. ID. *Sur les animaux inférieurs fossiles de la province d'Anvers. Discours prononcé en séance publique de l'Acad. roy. de Belgique, le 16 Dec. 1869*.

Bruxelles, Hayez, 1869 ; in-8. (Bull. Acad. des Sciences, 2e sér., t. XXVIII.)

543. RUTOT. *Notice bibliographique, suivie d'un tableau résumant l'histoire du sol de la Belgique, dans ses rapports*

avec la chronologie générale par A. Rutot et E. Van den Broeck ;

ds : **Bull. Soc. belge de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrologie**, t. III.

Phases de l'histoire géologique intéressant la Campine.

544. VAN DEN BROECK E. et COGELS P. **Diluvium et Campinien**. *Réponse à Mr le Dr Winkler*.

Bruxelles, 1877 ; in-8.

ds : **Bull. Soc. Roy. Malacologique Belge**, t. XIV.

545. VAN DEN BROECK E. et RUTOT A. **Diestien, Casterléen et Scaldisien**. *Note sur les dépôts lagunaires pliocènes d'Heyst op den Berg et de Beerssel et sur leur synchronisme dans la région d'Anvers*.

Bruxelles, 1882 ; in-8. (Ann. Soc. Malac. Belg., t. XVII).

546. VAN ERTBORN O. **Note sur les sondages de la province d'Anvers**, *précédée du rapport de M. E. Van den Broeck*.

Liège, 1874 ; in 8. (Ann. Soc. géol. de Belg., t. I.)

547. VAN OVERLOOP G. et BARON A. DE LOË. **Explorations dans la province d'Anvers** ;

ds : **Bull. Soc. d'Antropologie de Bruxelles**, 1898-99 ; t. XVII. Fouilles.

(A suivre).

J. E. JANSEN.

Ledenlijst van Taxandria

LEDEN VAN HET BESTUUR.

VOORZITTER.

L. STROOBANT, Bestuurder der Weldadigheidscolonie van den Staat te Merxplas.

ONDERVOORZITTER.

J. E. JANSEN, Norbertijner Kanunnik, Almoezenier van St Martinus Gesticht te Dave bij Namen.

SECRETARIS.

J. DIERCXSENS, candidaat in Wijsbegeerte en Letteren, 18, Leopoldstraat, Turnhout.

BIJGEVOEGD SECRETARIS.

L. BOONE, Advokaat, Groote Markt, Turnhout.

SCHATBEWAARDER.

J. TAEYMANS, Provinciale Bouwmeester, de Merodelei, Turnhout.

RAADSLEDEN.

P. J. GOETSCHALCKX, Pastoor te Donck (Eeckeren).

E. SURINX, Kunstschilder, Bestuurder der stadsteeken-academie, Oud-Turnhout.

H. VAN GENECHTEN, Doctor in de Rechten, candidaat-notaris, Schepene der stad, Warandestraat, Turnhout.

BESCHERMLEDEN

Zijne Eminentie D. J. MERCIER, Kardinaal-Aartsbisshop van Mechelen.

Graaf de BAILLET-LATOUR, Gouverneur der Prov. Antwerpen.

ADAMS V., Pastoor-Deken, Warandestraat, Turnhout.

BACKX J. P., Notaris, Wieringenwaard, (Holland).

BOONE E., Prokureur des Konings, Groote Markt, Turnhout.

COGELS FRED., Oud-Gouverneur der Provincie Antwerpen.

CRETS G., Prelaat der Abdij van Averbode.

DE BAVAY, Eere-Raadsheer bij het Verbrekingshof, Paleisstraat, 32, Brussel.

DE BROQUEVILLE (Baron), Volksvertegenwoordiger, Postel.

DE FIERLANT J., Eere-Prokureur des Konings, Groote Markt, Turnhout.

DE SOMER-VAN GENECHTEN, Nijveraar, Gasthuisstraat, Turnhout.

DIERCKX H., Eere-Arrondissementscommissaris, Otterstraat, Turnhout.

DIERCKX L., Notaris, Gasthuisstraat, Turnhout.

DIERCKX P., Oud-Burgemeester der stad, Otterstraat, Turnhout.

DIERCKSENS AL., Eere-voorzitter der rechtbank, Warandestraat, Turnhout.

DIERCKSENS L., Advokaat, Bruel, Mechelen.

DUFOUR FR., Schepene der stad, Groote Markt, Turnhout.

GLENISSON ED., (Graaf), Arrondissementscommissaris, Turnhout.

GLENISSON EM., Groote Markt, Turnhout.

GLENISSON VICT., Directeur van het Klooster van het H. Graf, Groote Markt, Turnhout.

JANSEN J. E., Norbertijner Kanunnik, Almoezenier van St Martinus Gesticht te Dave bij Namen.

LIEBRECHTS AUG., rentenier, Groote Markt, Turnhout.

MESMAEKERS ED., nijveraar, Gasthuisstraat, Turnhout.

TURNHOUT, (de Stad).

VAN EETVELDE, (Baron), Staatsminister, Palmerstonlei, 4, Brussel.

VAN GENECHTEN ALB., Notaris, Begijnenstraat, Turnhout.

VAN GILSE H., Burgemeester, Baerle-Hertog.

VAN NIJEN, Provinciaal Raadslid, Berchemschesteenweg, 15, Antwerpen.

VERSTEYLEN ALF., Volksvertegenwoordiger, Herenthalsstraat, Turnhout.

WERKENDE LEDEN

ADRIAENSEN, Gemeente-secretaris, Hoogstraeten.

AENDENBOOM, Bestuurder der Cementfabriek, Beersse.

ANDRIES, Bestuurder der Zusters van de HH. Harten van Jesus en Maria, Contich.

BIBLIOTHEEK der stad Antwerpen.

BOONE ALPH., Notaris, Gasthuisstraat, Turnhout.

BOONE JOS. Ingenieur, Turnhout.

BOONE L., Advokaat, Groote Markt, Turnhout.

BOONE, Pastoor-Deken, Ukkel, Brussel.

BOONE, Pastoor, Etterbeek, Brussel.

CARON ALB., Substituut van den Prokureur des Konings, Nieuwstraat, Turnhout.

CARON L., Lid der Bestendige Deputatie, Groote Markt, Turnhout.

CEULEMANS JOS., Notaris, Begijnenstraat, Turnhout.

COGELS PAUL, Kasteel van Boekenberg, Deurne.

COPPENS L., (Baron), 68, Thiensche vest, Leuven.

DAEMS NAP., Beeldhouwer, Korte Gasthuisstraat, Turnhout.

DE CHAFFOY H., Handelaar, Paterstraat, Turnhout.

DECKERS, Prelaat der Abdij van Tongerlo.

DE COCK, Hoofdonderwijzer, Colonie-Merxplas.

DE LAET, Onderpastoor te Olmen.

DE RENESSE BREIDBACH (Graaf), kasteel Oostmalle.

DE ROY DE WICHEN P., kasteel Meerhout.

DE RUYTER, 't Stokt, Turnhout.

DE SOMER CL., Advokaat, Gasthuisstraat, Turnhout.

DE TURCK DE KERSBEEK (Baron), Burgemeester, kasteel Westmalle.

DE LADRIÈRE AL., Dokter in de Rechten, Laeken.

DE VRIES, Burgemeester, Grobbendonck.

DIERCKX J., Rechter bij de Rechtbank, Begijnenstraat, Turnhout.

DIERCKX L., Nijveraar, Otterstraat, Turnhout.

DIERCKSENS JOS., Rechter bij de Rechtbank, Van Breestraat, Antwerpen.

DIERCKSENS JULES, Leopoldstraat, 18, Turnhout.

DONNET FERD., Beheerder der Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, Transvaalstraat, 53, Antwerpen.

FABRI, Ingenieur, 139, Kortrijkschesteenweg, Gent,

FLOREN P., Geneesheer, Brecht,

GOETSCHALCKX, Pastoor, Donck (Eeckeren).
GOFFIN, Geneesheer, Groote Markt, Turnhout.
GOOSSENS, Leeraar in het College, Lier.
GRÖBBENDONCK, (Gemeentebestuur).
HUSSON J., Gasthuisstraat, Turnhout.
HUYBRECHTS, Geneesheer, Paterstraat, Turnhout.
JACOBS-BROSENS, Drukker-uitgever, Groote Markt, Turnhout.
JANSEN, Vrederechter, Moll.
JANSSEN, Bestuurder der maatschappelijke werken, Begijnhof, Turnhout.
KRUYFHOOF J., Pastoor, Oosthoven.
KRUYFHOOF JOS., Advokaat, Nieuwstraat, Turnhout.
LAENEN JOS., Bijgevoegd Archivaris van het Aartsbisdom, Schuttersvest, Mechelen.
MATEUSEN G. C., Hoofdaalmoezenier, Colonie, Hoogstraeten.
MERMANS H., Herenthalsstraat, Turnhout.
MERTEN CH., Herenthalsstraat, Turnhout.
MESMAEKERS JOS., Leopoldstraat, Turnhout.
MEYLEMANS, muziekmeester, Lier.
MEYNENDONCKX, (Mad.) Oud-Turnhout.
MICHIELSEN J., Schepene en Koster, Brecht.
MICHIELSEN FR., Huidevetter, Hoogstraeten.
MISONNE A., Voorzitter der Rechtbank, Gasthuisstraat, Turnhout.
MISONNE J., Gasthuisstraat, Turnhout.
NÈVE, notaris te Gent.
NOLS, Prelaat der abdij van 't Park, Leuven.
NUYENS JOS., handelaar, Begijnenstraat, Turnhout.
PEETERS AL., Gemeentesecretaris, Oud-Turnhout.
PELCKMANS, Onderwijzer, Hoogstraeten.
PHILIPPEN L., Delpoortstraat, 30, Thienen.
ROMBAUTS, Dokter, te Herenthals.
ROMMENS, FEL., Geneesheer, Otterstraat, Turnhout.
ROMMENS ALEX., Eere-Diocesane schoolopziener, Meerselsche Dreef (Meerle).
REYDAMS, Landmeter, te Mechelen.
SANDERS JOS., Handelaar, Paterstraat, Turnhout.
SENDEN G., Bestuurder der Staatsmiddelbare school, Turnhout.
SINT JOSEPH'S COLLEGE, Herenthalsstraat, Turnhout.
SMOLDEREN ED., Advokaat, St. Antoniusstraat, Turnhout.

SOMERS E., Geneesheer, Leopoldstraat, Turnhout.
SPILCHAL J. Drukker-uitgever, Paterstraat, Turnhout.
STROOBANT L., Bestuurder der Weldadigheidscolonie van den Staat, Merxplas.
STROOBANT L., Handelaar, de Merodelei, Turnhout.
SURINX E., Kunstschilder, Oud-Turnhout.
TAEYMANS JOS., Dodoenstraat, Antwerpen.
TAEYMANS JUL., Provinciale Bouwmeester, de Merodelei, Turnhout.
VAN BALLAER, Kanunnik, Pastoor van O. L. Vrouw ten Zavel, Brussel.
VAN DOOREN, (Mad.) Warandestraat, Turnhout.
VAN DER ELST, oud-onderwijzer, te Olmen.
VAN DER ESSEN, Kipdorp, 43 Antwerpen.
VAN DE REYDT AL., Herenthalsstraat, Turnhout.
VAN EVERBROECK, Dokter, Casterlé.
VAN EYNDHOVEN A., Onderpastoor, Weelde.
VAN GENECHTEN J., Pastoor der H. Drijvuldigheid, Elsene.
VAN GENECHTEN L., Kanunnik, Leopoldstraat, 9, Mechelen.
VAN GENECHTEN H., Schepene der stad, Warandestraat, Turnhout.
VAN HAL V., Advokaat, Burgemeester der stad, Paterstraat, Turnhout.
VAN HAL FL., Rentenier, Begijnenstraat, Turnhout.
VAN LOCO J., Rentenier, Groote Markt, Turnhout.
VAN MECHELEN J. F., Pastoor, Raevens.
VAN NUETEN L., Burgemeester, Meerle.
VAN NUETEN V., Schepene, Merxplas.
VAN REYNOM DE BUZET (Baron), Senator, Herenthout.
VAN ROEY, Pastoor-Deken te Zoutleeuw.
VAN SCHOUBROECK, Burgemeester, Herenthals.
VERHEYEN A., Leeraar in 't College St. Joannes Berchmans, Antwerpen.
VERMEULEN JOS., Notaris, en Provinciaal Raadslid Meir.
VERSTEYLEN ANT., Notaris, Paterstraat, Turnhout.
VERSTEYLEN B., St. Antoniusstraat, Turnhout.
VERSTEYLEN JOS., Vrederechter, Paterstraat, Turnhout.
VERVLIET, Voorzitter der maatschappij « Pressophilatélique » Antwerpen.

WERRENS J., Aannemer, Gemeentestraat, Turnhout.
WILLEMSSEN G., Statiestraat, 15, St. Nikolaas-Waes.

BRIEFWISSELENDE LEDEN

DE CEUSTER, Hoofdonderwijzer te Casterlé.
MEJUF. M. DE MAN, St. Pieterstraat, Middelburg (Holland.)
DE VRIES, Notaris te Grobbendonck.
H. JACOBS, Archivaris, Charlottalei, 36, Antwerpen.
G. VAN DEN GHEYN, Kanunnik, Zilverstraat, Gent.
G. VAN PELT, schepene der stad, Herenthalsstraat, Turnhout.

RUILINGEN DER UITGAVEN

BELGIË

Aalst : *Annales du Cercle Archéologique de la Ville et de l'ancien Pays d'Alost.*

Secret. OSC. REYNTJENS, Keizerlijke plaats, 51, Aalst.

Antwerpen : *Académie Royale d'Archéologie de Belgique.*

Secret.-Bibliothecaris F. DONNET, Transvaalstraat, 53, Antwerpen.

Audenaarde : *Annales du Cercle Archéologique d'Audenaarde.*

Bergen : *Cercle Archéologique de Mons.*

Bibliothecaris LEON LOSSEAU, Advokaat, Nemystraat, 37, Bergen.

Bergen : *Société des Sciences des Arts et des lettres du Hainaut.*

Bibliothecaris LEON LASSEAU, Advokaat, Nemystraat, 37, Bergen.

Brugge : *Société d'Emulation pour l'Etude de l'histoire et des antiquités de la Flandre.*

Mr de VOORZITTER der Maatschappij, Nieuwstraat, 18, Brugge.

Brussel : *Bulletin des Musées Royaux des Arts industriels et décoratifs.*

M. VAN OVERLOOP, Hoofdbewaarder Park van het Jubeljaar, Brussel.

Brussel : *Billiographie de Belgique.*

Dendermonde : *Cercle Archéologique de la ville et de l'ancien pays de Termonde.*

M. BROECKAERT, Secretaris te Dendermonde.

Gent : *Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand.*

M. A. DIEGERICK, Bibliothecaris, Kasteelvest, 4, Gent.

Kortrijk : *Cercle d'histoire et d'Archéologie de Courtrai.*

Eerw. heer E. DE GRIJSE, S-T-D, voorzitter te Kortrijk.

Mechelen : *Cercle Archéologique littéraire et artistique de Malines.*

Voorzitter Z. E. H. Kanunnik VAN CASTER, O. L. Vrouwestraat, Mechelen.

St. Nikolaas (Waes) : *Annales du Cercle Archéologique du Pays de Waes.*
Lokaal van het Museum, Groote Markt, St. Nicolaas.

NEDERLAND

Bergen-op-Zoom : « *Taxandria* », *Tijdschrift voor Noord-Brabantsche Geschiedenis.*

Gebroeders JUTEN, Bergen-op-Zoom.

Maastricht : « *De Maasgauw* ». *Orgaan voor Limburg. Geschiedenis Taal en Letteren.*

A. J. FLAMAND, Rijksarchivaris te Maastricht.

's Hertogenbosch : *Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.*

Vergadering

VAN

Woensdag 27 Januari 1909

De zitting wordt geopend om 3 uren, onder voorzitterschap van M. L. Stroobant. Waren aanwezig de heeren L. Stroobant, voorzitter; J. Diercxsens, secretaris en J. Taeymans, schatbewaarder, leden van het Bestuur.

Boone Alph., Caron L., Daems N., De Vries, Diercxsens A., Goffin L., Husson J., leden.

Aan het hoofd der dagorde staat eene studie van den heer Reydams, over: « Het laathof van Battenborgh, te Moll ». De spreker afwezig zijnde, zoo leende hem, ons geacht medelid, Mr Husson, zijn sympatiek orgaan en vertolkte in zuivere vlaamsche uitspraak, het aantrekkelijk onderwerp. Na eene korte inleiding over de leen-laaf- en allodiale goederen geeft ons de heer Reydams, een beknopt overzicht van het geschiedkundig verleden der heerlijkheid.

Het oud laathof is afkomstig van de machtige Berthoud's, heeren van Gheel. De eerst gekende bezitters hielden het van af de 12^e eeuw tot 1425; vervolgens kwam het « Cijnsken van Moll » in het bezit der familie van Cortenbosch tot 1549, der van Belro's, der familie Loovens en der familie Putmans in

— 31 —

1762. — Het register van Battenborgh, in 1623 opgesteld, meldt 40 cynsgoederen, waaronder 21 huizen, 17 beemden en 2 bouwlanden.

Het werk zal in de afleveringen verschijnen.

Een pijnlijk ongeval belette onzen ondervoorzitter, E. H. Kanun-
nik Jansen, ter vergadering te komen. De achtbare heer Al. Diercxsens, de steeds jeugdige oud-voorzitter onzer rechtbank, onderhield ons in zijne plaats over: De Gilde van St-Sebastiaan te Sevendonck (Turnhout). Onder dien titel kregen wij ten gehoor eene nauwkeurige studie over het ontstaan, het doel, de feesten en gebruiken der instelling.

De vereeniging had, volgens den schrijver, bijna uitsluitelijk voor doel het vermaak en de uitspanning der leden en droeg slechts — per accidens — het karakter eener burgerwacht zooals op andere plaatsen.

Het oud register van 1695 tot 1883, de oorspronkelijke kaart van 1699, de breuk of het halssieraad der Koningen van 1699 waarschijnlijk, de nieuwe halssnoer van 1858, het oud, vaandel, de wimpel van 1819, het vaandel van 1878, en dit van 1891, werden opvolgens beschreven en verklaard, tot zelfs de trommel — het eenigste speeltuig, zegt E. H. Janssen — waarop de tamboer matig de gildemarschen sloeg. Het is onmogelijk in dit beknopt verslag eene uitgebreide melding te maken van dit alles. De afleveringen zullen het werk opnemen. De schrijver treedt verders in bijzonderheden over het schieten van den papegaai of koningsvogel, over het schuttershof, over de feesten en bijeenkomsten. De bestuurraad telde de deken, hoofdman, alferis, oudemannen en cornet. De koning werd met plechtigheid ingehaald en gefeest. De voornaamste feestdagen waren: St-Sebastiaan en de processiedagen: met Sevendonckkermis, enz. De processieën werden met luister gevolgd door de guldebroeders en de teerdagen met niet minder uitbundige leute gevierd. Kortom: wij maakten kennis met het inwendige en uitwendige leven der Gilde.

Mededeelingen: De heer secretaris deelt der vergadering mede dat Z. E. Kardinaal Mercier, Aartsbisschop van Mechelen en de Wel. heer Graaf de Baillet-Latour, gouverneur der provincie, eenen hoogst vleienden blijk hunner genegenheid aan *Taxandria* gaven, met zich als Beschermlid te doen inschrijven.

De heer voorzitter bedankt de volgende leden in naam van het Bestuur, voor de giften welke zij welwillend aan Taxandria deden :

De heer Alph. Boone : twee steendrukken verbeeldende de heeren Peeters, oud lid van het Vaderlandsch Congres en de Nef, oud-volksvertegenwoordiger voor Turnhout.

De heer René Caron : lichtteekening van het kasteel van Turnhout naar de waterverfschilderij van den architect.

De heer Frans Stroybant : De vrijheid van België, boekdeel : zeer belangrijk voor de plaatselijke geschiedenis.

De heer Gust. Janssens : Amerikaansche stoof, voor de verwarming van het lokaal.

De heer voorzitter brengt eene welverdiende hulde aan den ieverigen secretaris, M. J. Diercxsens, door wiens toedoen en onverpoosde zorgen het Museum en de Boekerij zoo netjes gehouden zijn en van dag tot dag rijker worden.

De zitting wordt om 4 uren geheven.

L. BOONE.

Het Laathof van Batenborgh te Moll

Vóór de Fransche omwenteling, die de tegenwoordige wetten in voege bracht was de eigendom derderlei : de leengoederen, de laat- of cijnsgoederen en de allodiale of vrije goederen.

Bij den oorsprong van het leenroerig stelsel, behoorden de eerste en de tweede aan den Heer, die ze in leen uitgaf mits betaling eener rente of cijns, de derde waren vollen eigendom van den bezitter.

Het oude stelsel kende den grondbezitter zeker rechtsgezag toe, welk de oorspronkelijke eigenaar of zijne opvolgers altijd behielden wanneer zij de goederen in leen of cijns uitgaven en daarvoor die kleine rechtbanken instelden welke onder den naam van leen- en laathoven, zoowel in de steden als ten platten lande, menigvuldig waren. Dit rechtsgebied werd, in naam van den Heer, door een meier en zeven laten of mannen uitgeoefend en bestond in de akten van verkoop, erfenis en geldophaling der goederen onder het hof gelegen, op te maken. Deze werden dan in een register geschreven, cijnsboek genaamd ; bij elke naamsovergang was de cijns dubbel.

Buiten het laathof van Batenborgh bestonden er te Moll : de leenhoven van s'Hertogenland en Esaert, de laathoven van Sombeek, Enthout, Postel en Milleghem, alsook het laathof van Corbie, later naar den naam der bezitters genaamd en in de 18de eeuw meest gekend als hof van Cannenborgh of van den Grooten Heer.

Het hof van Batenborgh was van de Berthouders afkomstig.

Dat de stam van Batenborgh een tak van dit doorluchtig geslacht uitmaakte, bewijzen het bestaan van een kasteel of hof van dien naam te Grimbergen zelf (1) en in die omstreken te Machelen (2) Peuthy (3) en Kesterbeek (4) alsook de Batenborghsteen te Mechelen, in de Bafferstraat en een laathof van Batenborgh te Contich. (5)

De Berthouders waren heeren van Gheel van in 't begin der 12de eeuw en waarschijnlijk nog veel vroeger, ook bezaten zij het daaraan onderhoorige Millegghem welk voor de oudste en kleinste parochie der Kempen doorging en volgens de overlevering vroeger een volkrijke plaats geweest was.

Deze gezegdens schijnen te bewijzen dat het *heim* van den frank Milo wel grooter zal geweest zijn dan de latere parochie die maar uit zes huizen bestond, ook hare tiende strekte zich uit over de grenzen der voogdij tot bij de kerk van Moll en eindigde met de nog gekende Millegghemhof. Aan den overkant der Boonenstraat begon het hof van Batenborgh welk door de Berthouders, op een zeer verwijderd tijdstip, in cijns was uitgegeven.

Mag men dan niet veronderstellen, want door de Middel-eeuwsche duisternis dringen is onmogelijk, dat heer Milo's opvolgers geenen stand zullen kunnen houden hebben tegen de machtige heeren van Grimbergen en Gheel en gedwongen waren leenplicht te doen hunner vrije goederen na medegestreden te hebben met de voogden van Corbie, ter plaatse het Crijdt « *alwair de voighden hielden heuren geweldighen camp tegen de Heeren van Grimbergen om hun eyghen erfve te behoudeue.* » (6)

Gijsbrecht van Bronckhorst, oudste zoon tot Batenborgh had in 1408 deze heerlijkheid, burcht, tollén en tienden bij Ravestein gelegen aan zijn halfbroeder (7) Jan IV Berthout van Berlaer, heer van Helmont en Keerbergen verpand. (8) De Bronckhorst'en, eene oude geldersche familie moet vroegtijdig aan de Berthouders zijn verwant geweest, en bevond zich aan hunne zijde tijdens den

(1-2-3-4) Wauters-Histoire des environs de Bruxelles, tome II, p. 253-677; tome III, p. 93-725. (5) Provinciaal archief. (6) Crijdt welke nog in de hendaagsche taal Kamp beteekent, was een der grenspalen tusschen Moll en Gheel en de aanhaling van dien strijd wordt dikwijls in het gemeente archief aangetroffen.

(7) C. Krom en Aug. Sassen. Oorkonden betreffende Helmont. Bl. 59-140-224.

(8) Arend van Slichtenhorst. — XIV boeken van de Geldersche geschiedenissen, bl. 180.

Grimbergischen oorlog (1). In 1568 werden twee harer leden, de gebroeders Gijsbrecht en Diederik, door bevel van Alva onthoofd.

Jan Berthout overleed in 1425, zijn testament spreekt van de: *Item ad ommen sensum et trisensan apud Gheele cum sensu et dominio apud Molle* (2). Bij uitbreiding noemen sommige schrijvers hem heer van Moll (3).

Catharina zijn wettige dochter met Jan Van Cortenbach gehuwd volgde hem op, door deeling tusschen haren zoon Iwan en haren kleinzoon Jan; op 21 Juni 1490 beviel het *Chijnsken van Moll* (4) aan den eerste. Drij geslachten uit hem gesproten bleven er van in bezit, toen dit erfdeel in 1549 aan Willem van Berlo toekwam wiens zoon Jan deze weelderige nalaten-schap, in 1604, aan zijn neef Karel van Belro in huwelijk met Agatha van Merode, vermaakte (5).

Het laathof van Batenborgh behoorde in 1720 aan jufvrouw Clara Loovens, weduwe van den advokaat Jan Loos, te Moll, wier voorzaten het waarschijnlijk van de Berlo's hadden gekocht. Haar neef Jan Emmanuel Loovens, hoofddrossaart van Assche, advokaat en bekend rechtsgeleerde (6), verkocht dien pand ten jare 1762 aan Jan Putmans, secretaris der voogdij (7).

(1) Brabantsche Yeesten, II deel, bl. 97.

(2) C. Krom en Aug. Sassen.

(3) Butkens-Tropheés sacrés et profanes du Brabant, deel I, bl. 59-181.

(4 en 5) T. Th. de Raadt-Keerbergen et ses seigneurs, bl. 89.

(6) Biographie Nationale, t. 12, bl. 401.

(7) Zie bijlage.

De secretaris Putmans bewoonde het huis op de markt nu no 5; zijn zerksteen sedert eenige jaren in den nieuwen muur van het kerkhof herplaatst draagt dit opschrift;

D. O. M.
BEGRAEF PLAETSE VAN
JOANNES PUTMANS 52
JAEREN SECRETARIS DESER
VOOCHDYE STERFT
28 JUNY 1788 OUD 71
JAEREN ENDE MARIA
CATHARINA VERVLASSEN
SYNE HUYSVROUWE
STERFT 27 MEERT 1808
OUT 81 JAEREN MET
HUNNEN SONE JOSEPHUS
VINCENTIUS JOANNES PUTMANS.
R. I. P.

De register van Batenborgh (1) in 1623 opgesteld, bevat 40 cijnsgoederen waaronder 21 huizen of gelegen, meest allen op het Laer, 10 beemden achter het Laer, 7 aan de Weselschevoort, 1 bouwland aan het Beleken en 1 in Ginderbuyten. De huizen op de klaarste wijze aangeduid zijn « Het geleg aan het Kerkhof » waar nu de nieuwe dekenij opgebouwd is, « Het Withuis » en de Romboutschetoren (2).

De cijnsen op deze 40 panden staande verschillen van 1 tot 30 leuvensche penningen, doch de meeste zijn van 1 tot 3, zij maken samen 192 penningen, 1/3 van een hamel, 2/3 van eene kalkoen, 8 hennen, 1/2 en 1/3 van eene henne.

De leuvensche penning was eene zeer oude munt, en daar de waarde van het geld van eeuw tot eeuw gedaald is, waren die cijnsen in de 18de eeuw van eene geringe, ja zelfs van belachelijke waarde. Eene nota in het register aangeteekend zegt: Een penninck loovens is een oortien en vier mijten, dus minder dan 2 centiemen.

Hierbij de meyers van Batenborgh wier namen gevonden zijn:

1562-1571, Cornelis Kenens;

1607, Jan Trudonis;

1630-1661, Jan Loovens, secretaris;

1669-1686, Jan Loos, advokaat;

1711-1732, Jan Gabriël van Zurpele, secretaris;

1737-1749, Otto Hendrik Pieck, advokaat;

1749-1765, Jozef Putmans;

1792, Alexis Stessens.

AD. REYDAMS.

(1) Jufvrouw M. Van Moll, kleindochter der douairiere van Praet-Putmans, heeft mij het cijnsboek, merkwaardig voor de plaatselijke geschiedenis gegeven, ik had het op haren zolder gevonden.

(2) Zie bijlage.

De « Romboutsche toren » en « het Withuis » zijn de nrs 1 en 2 der Corbiestraat. Bij het herbouwen van het eerste huis, in 1903, heeft de eigenaar het prijsbaar gedacht gehad den ouden steen waarop den Mechelschen toren kunstig is uitgekapt, in den nieuwen gevel te herplaatsen.

Bijlagen

Compareerde voor Laten van desen hove ende schouteth en schepenen der vryheydt ende voigdye van Moll, Balen en Des-schel, Joannes Cluydts in den name en als om het verhef te mogen doen behoirlyck gecertificeert van den heere J. E. Loovens, hooftdrossaert van het lant ende marquisaet van Assche, advocaet, blyckens syne manuaele procuratie luidende als volgt:

Den ondergescreven bekennt gecedeert en vergoght te hebben aen J. Putmans, secretaris van Moll, synen leenboeck wesende vry ende van niemant revelant genoempt het hof van Esaert onder Moll, item synen chynsboeck genoempt het hof van Batenborgh, insgelyckx onder Moll, t'samen voor eene somme van dryhondert seven en dertigh guldens en twelf stuyvers courant geldt, blyvende aen den selven J. Putmans de leenen vervallen na de doot van den heere advocaet Pieck, bekende vanden selven voldaan te syn van de coopsomme waer van dese altyt sal dienen voor volle ende absolute quittancie, constitueerende alle thoonders deser om den selven J. Putmans daer inne te realiseren ende gighten daer en alsoo het noodigh moghte wesen alles onder gelofte ende guarant, daer voor verbindende mynen persoon ende goederen. Assche desen 14^xber 1751, geteekend J. E. Loovens.

Ende in dyer qualiteyt ende uyt craghte van de voorscreve geinsereerde procuratie alhier origineelyck aen ons onders. gebleken, heeft den comparant reghterlyck gegoyt ende geërf Mr J. Putmans, secretaris deser vryheydt ende voigdye in desen laethove synde de coopsomme van den selven en van den leenboeck samen verclaert als in de procuratie van welcke den comparant constituant bekennt voldaan te zyn en heeft cooper gedaen den eedt als dat hy desen boeck heeft gecoght voor syn eigen en niet om over te laten aen een doode hant. Moll 16^{ber} 1762. Coram ut supra.

1630-1662 Christoffel Cools erve de

1664-65-66-67 Romboutsche toren

1670-1682 reg. oist 't Laer zuyt Peeter van

1719-1742 Ishoven west Mher Joos

1750-1753 norden Wouter Herckmans
1793 Symon Vreys
Steven Honincx voor d'een helft en d'erfg. Symon
Vreys voor d'ander helft
Wouter Janssens voor d'een helft by coop van Steven
Honincx by hem Wouters Janssens gecoght van
Cathlijn Cools en voor hem voor de touchte uytsluy-
telyk en verclaren voor laten alhier gesien
Mr H. J. Vekemans met nog in de twintigh
roeden erffe gecomen van 't wit cruys
Anna Maria Meessens desselfs wed.
2 penningen.

De Gilde van Sint Sebastiaan te Zevendonk (Turnhout).

Zevendonk is een gehucht van Turnhout op eenen afstand van 4 kilometers langs het Zuiden dezer stad gelegen. Het telt, met de twee voornaamste wijken, Veedijk en Winkel, die wel eens de beide Zevendonken geheeten werden, ongeveer 600 inwoners. Het groot deel woonsten, meestal boerderijen, zijn hier en daar verspreid, aan den steenweg of in de velden, en soms op een groepje bijeen, in den omtrek van de te bewinnen landen. Omtrent in 't midden van het gehucht aan den zoom van een bosch, en tegenover de vermaarde pachthoeve « De Buuk », verheft zich een allerliefst kerkje, in 1874 door bouwmeester P. J. Taymans in Romaanschen stijl opgetrokken, en nu keurig van binnen versierd.

Pastorij en eenige andere huizen staan in de nabijheid. De bevolking is eene brave bevolking, die zich op den landbouw toelegt en nog niet geheel en gansch van den nieuwerwetschen geest onzer moderne tijden is doordrongen. Daarom zijn er nog eenige gebruiken en instellingen der voorvaderen bewaard. Het is over eene dezer instellingen, de Guld van Sint Sebastiaan, gelijk men ze noemt, dat wij zullen handelen.

Het was op het einde der XVIIe eeuw. De inwoners van

Zevendonk hadden lang getwist met het Magistraat en het Kapittel van Turnhout, over het opbouwen hunner Kapel. Het gehucht was in welstand, de bevolking vermeerderde, en de Kapel, het voornaamst gebouw, waaraan, gezien de welgemeende christenheid der inwoners, zij veel hielden, was bouwvallig en te klein. Eindelijk werden zij verhoord. Mits zekere voorwaarden, mochten zij in 1694, op hunne kosten, de Kapel optrekken (1).

Deze gebeurtenis verried eenen zekeren welstand. Het is dan niet te verwonderen dat omtrent denzelfden tijd het volk er op nadacht zich een genoeg te gunnen, welk hoog in roem stond in andere dorpen, en eene Schuttersgilde stichtte. Het was de maatschappij van den tijd, die, even als nu, men in jaren van bloei en vooruitgang oprichtte.

Wat de oude Gilden der XIVe, XVe, XVIe eeuwen waren, hoe zij ten strijde trokken, en de militietroepen der gemeenten uitmaakten, is eenieder genoeg bekend. Wij gaan daar niet over uitweiden en verwijzen alleen naar schrijvers als, DE POTTER in zijne *Geschiedenis der Gemeenten van Vlaanderen* en J. TER GOUW *De Gilden, eene bijdrage tot de Geschiedenis van het volksleven*, Amsterdam, G. Portielje, 1866, en anderen, die daar breedvoerig hebben over geschreven.

Wanneer de legers meer geregelde kaders er op nahielden, verdween het eigenlijk doel der Gilden en ontfaarden zij in maatschappijen van uitspanning en vermaak.

Op den buiten deden zij nog wel soms aan bewaking van velden en stallingen, maar hun bijzonderste inzicht was onder elkander zich te vermaken, met het drinken van een schuimenden pot bier of het zitten aan een lekkeren disch, of het schieten van den papegaai, of het paradeeren in de ommegangen. Dit was dan ook het doel waarom de Zevendonkenaars in 1695 hunne Sint Sebastiaangilde tot stand brachten.

Hoe werkten zij dit doel uit?

Alvorens daarop te antwoorden, laat ons u zeggen, waaruit wij de gegevens van ons opstel trokken, en u voor den geest brengen de beschrijving der voorwerpen, die er van de oude Gilde nog overblijven.

Het is ten eerste een oud Register van 322 bladzijden, klein

(1) J. E. JANSEN. *Turnhout in het Verleden en het Heden*. Turnhout, 1905; d. I, bl. 251, 276.

in-4, in papier, met perkamenten omslag, slordig gehouden, dagteekenend van het ontstaan der Gilde tot het jaar 1883.

Daarin staan opvolgens, van alle handen geschreven, de rekeningen, aanbestedingen, namen en reglementen der Gilde. De eerste vermelding, die er wordt gedaan, is: de dekens Wouter Claessens en Adriaan Diercx verklaren den 21 Januari 1696 de eerste rekening, die beliep op negentig guldens zeventien stuivers. De laatste vermelding luidt: de hoofdman en de andere officieren besteden de Gilde voor het jaar 1883 aan; Cornelius Maas neemt ze aan te 14 stuivers per hektoliter, d.i. voor het bier dat er zal gedronken worden.

Het is ten tweede de oude oorspronkelijke Kaart der Gilde van het einde der XVIIe eeuw. Zij meet 0,73×0,48 m., is van perkament, en werd gedrukt te Leuven bij Egidius Dinique. Zij is zeer schoon in groote, kleinere en schuinsche letters gedrukt, en voert als bovenstuk aan den rechterkant het wapen van Leuven, (een zilveren dwarsbalk op veld van keel), in 't midden St Sebastiaan te paard, als een krijger uitgerust, bezet langs beide kanten van twee gekruisde boogen, en aan den linkerkant het wapen der Sint Sebastiaangilden, (op een veld van keel een hamerkruis van goud, gekantonneerd door een dergelijk kruisje, 2, 1 en 2 van hetzelfde).

Deze akte werd opgesteld den 13 Januari 1699 en aan de Gilde van Zevendonk, door « Coninck, Coninckstabels, dekens ende andere vanden opper ende onder Regimente van de Gulde van den Edelen Hand-boghe van Brabant ende Mechelen binnen Loven », afgeleverd den 10 December van hetzelfde jaar. Deze Gilde van den H. Sebastiaan te Leuven, was de Opper-gilde in Brabant en als de Souvereine Raad, waarvoor de Schuttersgilden mochten « ten hoofde staan » als er een geschil tusschen hen oprees. Van haar ook kregen de Gilden, die nieuwelings waren opgericht of die tijdens de troebele tijden hunne aloude keuren en breuken verloren hadden, hunne nieuwe Kaart. Deze hoofdkaart staat ook afgeschreven in het begin van het Register, waar nevens ook eenige huisregelen voorkomen, naar gelang van den tijd en de omstandigheden.

Eene monumenteele bron of derde voorwerp dat onze beschrijving aanbelangt, is de Breuk of halssieraad van den Koning der Gilde. Het is eene groote zilveren ketting, waar

te langs aangeschakeld zijn ovale en uitgekante zilveren platen met opschrift, schilden geheeten, en waar in het midden met kleinen zilveren boog en medaille een zilveren vogel hangt dien men papegaai noemt. Er zijn geene schilden van groote mannen tusschen, noch fijn gedrevene, noch met wapens of andere historische meubels. Zij dragen opschriften zooals: Jan Borghmans, hoeftman van de Gulde tot Severdonck 1699. Peeter van Laer, den ersten koninck van Sinte Sebastiaen gulde tot Severdonck 1699. Adriaen Sels, Coninck van Sint Sebastiaen 1732. Peeter Jansen, Coninck van Sint Sebastianus gulde tot Severdonck, onder de gueridisci (juridictie) van Tuerhoudt het jaer 1757. Deze schilden komen voort van de gildebreeders, die den papegaai schoten en koning werden, en zodoende volgens het reglement, eene once zilver bij den breuk moesten voegen. Zij mochten dan in de groote omstandigheden den breuk aanhangen en pronkten als ware koningen, den rug en de borst met de schilden van den breuk beladen. Jan Borghmans, de eerste hoofdman der Gilde, bekostigde den breuk, waarschijnlijk in het jaar 1699. De ketting kostte 15 guldens.

Dit sieraad berust in zeer goede handen van eenen welin-gezetene van Turnhout, die gelukkiglijk het van vervreemding heeft kunnen redden.

Eene nieuwe zilveren halssnoer werd gemaakt omtrent het jaar 1858, waar later eenige schilden der koningen zijn bijgekomen, doch het geheel zonder de minste kunstwaarde.

Een vierde stuk der Gilde is het Vaandel. Wij zouden u het oude vaandel willen beschrijven; maar helaas, hier gelijk op vele andere plaatsen, hebben fijne opkoopters het zich weten aan te schaffen. Het werd door een ander vervangen van veel minder waarde. Zoo bewaart men nu nog een wimpel van het jaar 1819 van rood en gele zijde. In een ronde in het midden staat de H. Patroon Sint Sebastiaan afgebeeld, vastgebonden aan eenen boom. Het voert als opschrift: Sint Sebastianus in Zeverdonck, 1819. Een tweede vierkantig vaandel van groen en witte zijde, bestaat ook nog, maar is buiten gebruik. In 't midden staat een boog en een pijl; het draagt als opschrift: Sint Sebastiaan. Zeverdonck. 1878. Het derde dat nu nog gedragen wordt en ook vierkantig is, werd gemaakt uit witte zijde, omzet met geel, waarop te midden een kruis van roode zijde, met in 't

hart een ronde, waarin het wapen van Turnhout, de loopende hart, omkranst van twee groene lauwertakken, voorkomt. Het opschrift luidt: Gulde van Zeverdonck. 1891. Op den stok is nog de oude piek in koper bewaard gebleven.

Het eerste oude wimpel, door den kornet der Gilde Guilielmus Antonius Kevelaers geschonken omtrent het jaar 1700, kostte 81 guldens. Het wimpel van 1819, dat de Gilde aanwierf ten tijde dat Adriaen Hoeremans hoofdman was, kostte 102 guldens Brabantsch courant. Het eigenaardige van deze standaarden was, dat de wimpel altijd gedragen werd door den alferis en het vierkantig vaandel, het bijzonderste, door den kornet. Voor het lokaal der Gilde of de Camer, alvorens de Gilde in stoet binnentrad, draaide en keerde de drager het vaandel langs alle kanten, onder de beenen, boven het hoofd, links en rechts.

Het eenigst speeltuig was de trommel. De tamboer opende den gildestoet en sloeg matig de gildemarsch. In het jaar 1760 kocht men eene nieuwe koperen trommel, die behalve bandelier en stekken 17 guldens en 17 stuivers kostte.

Een voornaam stuk nog was de Schutboom of de Wip. Gewoonlijk was het eene lange spar uit twee deelen bestaande, waarvan het onderste onbeweegbaar in den grond was geplant en het bovenste naar omlaag kon getrokken worden, om den vogel er op te steken. Deze vogel was in hout en geschilderd; hij geleeft min of meer aan eenen papegaai. Daarom heette men het vogel schieten, den papegaai schieten. In 1750 werd een nieuwe schutboom geplaatst, ten prijze van 10 patecons of 28 guldens; de spries kostte 3 guldens, de timmerman kreeg 8 guldens voor zijn werk, en het oprichten werd betaald met eene halve ton bier.

De wip werd geplant dan eens in eene weide, dan eens in eenen hof. Waar zij vroeger stond heet nu nog het Schuttersheiken en behoort toe aan Frans Goris; nu staat ze in den hof der Kinderen Marinus.

De bijeenkomsten en feesten werden gehouden in het lokaal der Gilde, de Gildecamer genaamd. Dit werd elk jaar aanbesteed en ingemijnd. Gewoonlijk werd het om de 5 guldens aangenomen. De aannemer, die geen ander mocht zijn dan een gildebreedder, moest zorgen voor eene kamer, keuken, vuur en

licht. Hij wist hoeveel hij voor het bier per ton trok, middelmatig 2 guldens. Hij moest goed Turnhoutsch bier leveren en een vierendeel voor zijn welkom geven. In 1751 was de gildekamer ten huize van Peeter Dierckx, in de Heyblom.

Na het beschrijf dezer aanhoorigheden treden wij in eenige bijzonderheden nopens de Gilde zelve.

Aan het hoofd der Gilde stond een Bestuurraad, regimente geheeten, die den goeden gang der maatschappij verzekerde en in de uitgangen de eer waarnam. Zijne leden werden officieren genaamd. De hoofdman, de deken en de gezworenen, de alferis, de ouderman en de kornet, waren de voornaamsten. Dit regiment werd op den derden Paaschdag te 9 uren voornoen in de gildekamer door de gildebroeders gekozen. De koning maakte ook deel van den raad, maar moest zijne eer door het afschieten van den papegaai verdienen. De knaap was de knecht van het gezelschap en boodschapte het nieuws der Gilde.

Het getal gildebroeders was door de mate een vijftigtal; in 1713 waren er zelfs 73 mannen, en nu helaas in 1909 nog 11. Alvorens ingelijfd te worden moest elk verzoeker zijn eed doen voor de deken van getrouwheid aan het regiment. Hij legde alsdan zijne twee vingers op de pees van eenen boog en zwoer onderdanigheid aan deken, hoofdman, koning, enz.

Het bijzonderste feest was het schieten van den vogel of papegaai. Dit werd met de meeste plechtigheid gehouden.

Op den aangeduiden dag moesten alle gildebroeders op de gildekamer aanwezig zijn op boete van 24 stuivers.

Wanneer het oogenblik gekomen was, trokken allen stoetsgewijze naar de wip. Voorop stapte de trommelaar, die de gildemarsch roffelde. Dan reed statig op zijn paard gezeten de kornet, met het vierkantig vaandel in de hand en uitgedost als een prins, met handschoenen aan, een sluier om de lenzen, en de pluim op den hoogen hoed.

Achter hem stapte de alferis te voet met het wimpel. Daarna kwamen de hoofdman, de koning die op zijn borst en rug het juweel of den breuk droeg, de ouderman die met zijnen hoogen stok bezet met eenen knop traag vooruitstapte als een abt met zijnen staf, de deken en de gezworenen. De stoet werd gesloten door de schutters met den boog op de schouders en den pijlenkoker op den rug, en de onmisbare gildezusters die er op uit waren

de handigheid hunner mannen te bevestigen en toe te juichen.

Aan den schutboom gekomen plaatste de hoofdman den vogel op de wip zonder dat iemand het zag. Als alles gereed was en de koning zijn breuk had afgelegd, stelde de bijzonderste aanwezige de schieting in. Dit waren zeer dikwijls de heer der plaats of de rentmeester, de schout, de burgemeester van Turnhout, de kapelaan, en ook de hoofdman en de koning die de drij eerste scheuten er op af rekten. Na hen schoten de gildebroeders. Met de meeste aandacht werd het spel gevolgd; het geroffel der trom belette alle gesnater der vrouwen en vuurde den gloed der mannen aan. Ziedaar een pijl die omhoog snorde, den vogel trof en neerhaalde. De behendige schutter werd geluk gewenscht en tot koning uitgeroepen. Gelijk eertijds op het slagveld zelf men den koenen strijder ridder sloeg, zoo omhing nu de voornaamste aanwezige, onder het gejuich der menigte, den schranderen schutter met het halssieraad der gilde. En ware het dat de kans hem driemaal bevoordeeld hadde, dan steeg de overwinnaar nog een graad in waardigheid en werd tot het keizerdom verheven.

Het zij hier terloops gezegd dat in andere omstandigheden, een zeker getal prijzen te winnen waren, hetgeen men prijs-schieten heette. Men noemde dat ook tin ophangen, omdat het dikwijls voorwerpen in tin waren die men prijs gaf en dat zij voor het schieten aan den muur der gildekamer ten toon gehangen werden. Elk voorwerp, schotel of pot, was gestempeld met het teken der Gilde, St. Sebastiaan aan den boom; soms in andere gilden waren het teekens met twee gekruiste bogen, St. Barbara en andere patronen der gilden.

Na de zegepraal bracht geheel het gezelschap den held naar de kamer der Gilde. Het feesten begon nu voor goed aan den luimigen disch. Allen moesten hieraan tegenwoordig zijn. Degenen die afwezig bleven betaalden zoowel alsof zij hadden medegedaan. De lekkere spijsen, waarvoor de deken of de gezworenen volgens artikel 8 van het reglement hadden gezorgd, gaven kracht aan het bloed, en het schuimend Turnhoutsch nat ontpande tong en zenuwen.

Wilde iemand uit de Gilde gaan, dan was het op dezen dag dat hij zijn ontslag mocht geven; maar eerst moest hij betalen hetgeen hij der Gilde schuldig was, zijn aandeel in de onkos-

ten van het feesten van H. Sacramentsdag, en daarenboven een once zilver tegen 2 guldens 14 stuivers.

Andere feestdagen waren de processiedagen en vooral St. Sebastiaandag (20 Januari), als de guld teerde. Met de processiedagen was het alleen drinkgelag na den omgang (een halve hectoliter), maar met St. Sebastiaandag was het ook eetmaal 's avonds. Alsdan werden ook soms de officieren van het regiment gekozen; de dekens deden rekening van hun bestuur. Er werd bepaald hoeveel eenieder moest bijdragen in de uitgaven; want waren de uitgaven hooger dan de inkomsten, hetgeen nog al gebeurde, dan werd ieder gildebroeder meer belast, hetgeen men noemde « schuldt ende incomsten liquideren tegen malcanderen. » Het inkomgeld van elk lid der Gilde was 2 guldens; de jaarkosten beliepen gewoonlijk van 2 tot 5 stuivers.

Op de processiedagen, met Hoogweerdig (H. Sacramentsdag) en Capellewijding (Zevendonk kermis, 16 Juli, O. L. Vrouw van Carmelisberg) moesten al de gildebroeders de processie vergezellen. Zij schaarden zich dan rond het beeld van hunnen heiligen patroon en luisterden « eerlyck en schutterlyck » den ommegang met hunne tegenwoordigheid op. De officieren moesten in gewaad zijn, de leden hunnen boog en pijlen dragen; niemand mocht met blauwen kiel of met waggen verschijnen. De afwezigen betaalden 20 stuivers boete.

St Sebastiaan, H. Sacramentsdag en Capellewijding waren hetgeen men heette « dwanckdagen » als ieder op straf van boete aanwezig moest zijn.

Wanneer er een landjuweel of schietspel in de naburige gemeenten plaats greep, dan werd Zevendonk's Gilde daar ook op uitgenoodigd. Wij hebben geene stellige bewijzen gevonden, maar wij zijn omtrent zeker dat de gildebroeders er soms aan deel namen en zij zich regelden volgens de ordeningen daaraf zijnde.

Dit waren de bijzonderste feesten waarop onze gildebroeders zich verlustigden in vermaak en parade.

Al dit vermaak was opgehelderd, gelijk het in die godsdienstige tijden meestal geschiedde, door stichtingen van zedelijke strekking. De reglementen der Gilden herinneren ons aan oprechte naastenliefde, geest van broederlijkheid en vromen godsdienstzin.

De Gilde was geplaatst onder de bescherming van den H.

Sebastiaan, soldaat martelaar, gelijk meest al de schuttersgilden. Zij vierde jaarlijks haren patroon in de kerk, waar zijn afbeeldsel harer toebehoorend, prijkte. Alsdan werd er eene mis opgedragen ter eere van den heilige en ten inzichte van de aflijvige en levende medebroeders. Eenieder moest tegenwoordig zijn en een stuiver offeren tot behoef van den dienst. Later werd eene tweede mis gesticht, eene zielemis, op den tweeden St. Sebastiaandag, waarheen ook allen moesten komen en ten minste een oord offeren.

Bij het afsterven van eenen schutter moest elk gildebroeder ter uitvaart komen, en ware hij er niet zonder wettige reden, dan verbeurde hij een half pond was. De weduwe schonk een ton, later eene halve ton bier aan de Gilde voor de leden en een schelling aan den knaap der Gilde voor het verzoeken op de begrafenis.

Van wege de Gilde geschiedde er ook een dienst. Na de mis kwam men bijeen in de gildekamer om de ton Turnhoutsch bier te ledigen.

Volgens artikel 13 van elk reglement was elk lid verplicht bij zijnen dood zijn besten boog of de waarde daarvan aan de Gilde achter te laten. Deze werd na de uitvaart onder de leden verkocht.

Wanneer een lid in het huwelijksbootje trad dan moest hij een gulden aan de maatschappij schenken.

De Gilde was ook belast om elk jaar aan de Kapel 35 stuivers te betalen.

Geene onbetamelijkheden of twistpartijen werden op de vergaderingen geduld. Gebeurde het dat in de gildekamer of op 't schuttershof, onzedelijke of hevige woorden werden uitgesproken, dat men geërgd was of ging handgemeen worden, dan moest terstond het pleit in de handen van den hoofdman of zijnen raadgever gegeven worden. Zij beoordeelden de zaak. Wilde de twistzoeker niet gehoorzamen, dan moest hij aanstonds 2 guldens betalen of iets in pand geven.

Tot slot laten wij eenige namen volgen van officieren of bestuurleden der Gilde waarin menige nog bestaande familie zijn voorvaderen zal herkennen. Wij bewaren de spelling zooals zij in het Register voorkomt:

Wouter Claesen en Adriaen Dierckx, allereerste dekens 1695

en 1696. Peeter Seels en Merten Theeuws, dekens 1698. Jan Borgmans, hoofdman 1699. Peter Van Laer, eerste koning 1699. Jan Janssen, deken 1716.

De volgende namen zijn ook van voor 1719 : Jan Dierckx van Turnhout, ouderman. Lambrecht Jansen, ouderman. Goris Kusters, Alferis. Jan Bastiaens, knaap. Willem Thilemans, tamboer. Peeter Van Bladel, deken. Cornelis Maes, deken. Anthonis Kevelaers, kornet. Peter Vueghs, deken. Hierna : Jan Heyns en Gilliam Janssen, dekens 1721. Jan Van de Vliedt en Adriaen Janssen, dekens 1722. Adriaen Dierckx, hoofdman 1728. Joris Costers, alferis 1728. Guilielmus Dierckx, kornet 1728. Jan Dierckx, ouderman 1728. Fransus van Laer, ouderman 1728. Adriaen Huysmans, koning 1728. Adriaen Sels, koning 1732. Adriaen Caers, deken 1746. Joris Prinsen, deken 1747. Cornelis Jansen, deken 1756. Peeter Jansen, koning, 1757. J. B. Crols, gezworen schoolmeester alhier, schrijver 1757. Peeter Dierckx, kornet 1761. Andries Peenen en Anton Verrijt, dekens 1808. Adriaen Horemans, hoofdman 1812. Cornelis Raemaekers, koning 1816. Peeter Wouters, deken 1817. J. B. Goelen, deken 1821. Cornelius Jansen, deken 1822. Petrus Claessen, hoofdman 1825. Petrus Josephus Geudens, schoolmeester, deken 1827.

Als aanhangsel geven wij hier volgens het oorspronkelijk stuk den tekst van de Caerte of reglement der gilde in 1699 opge maakt en hierboven beschreven.

*Alle edele schutterlycke herten die met eenighe
begeerten beminnen die groote meenichuuldighe ge-
nuchte van 't edel spel van den*

HANDBOGHE

Alzoo kennelyck is, dat alle chaerten en ordonnantien verleent ende gemaackt binnen den landen van Brabant, om te houden alle minnelycke broederschap, en schutterlycke vrintschap, voor 't meestendeel verbrant oft verloren zyn, ende dat diversche hooftmannen van de gulden van den edelen handboghe, van vryheden ende dorpen

van den Landen van Brabant en Mechelen, hen daer over aen ons beclaecht hebben, van dat sy lieden door het verlies van haere chaerten, qualyck haere gulden connen bewegen tot het hanteren van den edelen handboghe volgens den ouden handel ende hercomste, waer door vele en diversche verschillen soudén comen te gebeuren. Om daer tegens te voorsien, geneycht wesende ter begeerte ende ernstich versoek der voors. hooftmannen, soo heeft Sr Guiliam Van Langendonck coninck, ende den edelen heere Fr. Nicolaes Van Eynatten tegenwoordich over coninck stabel, de heer Sr Isacq de Waersegger onder coninck stabel, Jan Louis en Guiliam Franckx dekens, ende andere van den over, ende onder regimente der oude groote ende edelen handboghe gulde, van den edelen Ridder ende Heyligen martelaer St. Sebastiaen, binnen Loven, over hoofd van alle gulden van den handboghe binnen den hertochdomme van Brabant ende die stede ende Lande van Mechelen naer dien zy met rypen ende voorsinigen raede wel neerstelyck hebben oversien vele verscheyde oude chaerten, brieven ende geschriften onser gulde ende daarop wel ende in 't langh gelet, ter begeerte als boven om eendrachticheyt, ruste ende vrede te stellen onder alle gulden, ende oock opdat een ieder hooftman soude weten waer naer hun te reguleren, hebben geraempt ende geordoneert die pointem hier naer volgende :

Artikel 1. In den eersten dat men jaarlijks op den derden Paaschdag omtrent negen uren voor den noon op de guldekamer zal kiezen die Dekens gesworen ende regimente, ende soo wie van de guldebroederen derselver gulde aldaer niet en compt die sal verbeuren twelf stuyvers te betaelen sonder verdracht ten waere dat hy wettighe oorsaecke ofte orloft van den hooftman hadde.

Artikel 2. Ende soo wie gecosen wordt by den hooftman Coninck, dekenen ende ghemeyne guldebroeders om Deken te zyn, sal deselve moeten Deken wesen sonder wederseggen.

Artikel 3. Idem dat op den dach van het schieten van den voghel ieder guldebroeder sal schuldich syn te comen op de gulde

camere ende so wie alsdan op die ure dat sy van hunne huysse ofte camere gaen om den voghel te schieten, aldaer niet en is sal denselven verbeuren 24 stuyvers sonder verdrach. Ende den voghel geschoten synde, dat alsdan alle 't geselschap schuldigh sal syn, wederom met hunnen Coninck tot op de camere van de gulde te gaen. Ende soo wie alsdan ter maeltijt niet en compt dat die nochtans van zyn gelaghe soo veel gelden sal, als degene die ter maeltijt geweest hebbende ende dat nog op den keur als voor.

Artikel 4. Item soo wanneer den hooftman, oft Dekenen, de guldebroeders zullen doen daghen te comen ter seker plaatsen, dat een iegelyck van hen sal schuldich syn aldaer te vergaderen op boete van 6 stuyvers telcker reyse.

Artikel 5. Dat men jaerlyckx, van Paesschen tot Baemisse naer noene ten twee ofte dry uren by seker getal van guldebroeders, soo dat by den regimente sal geordineert worden, sal schieten naer prys, oft om heulen, ten minsten dertien doorgangen. Ende soo wie, zynen keer wesende niet en compareerde sal verbeuren 3 stuyvers.

Artikel 6. Item dat geen guldebroeder oft ander, op eenighe maeltijt oft feestdagen iemandt van ander vrende gesellen op der gulde camer en sal mogen leyden sonder consent van den hooftman, coninck of dekens op de boete van 12 stuyvers.

Artikel 7. Item waer dat eenig guldebroeder, op eenighe maeltijt oft feestdag syn gelach niet en betaelde, sal schuldigh syn 't selve te betaelen binnen acht dagen daer naer, op die verbeurte van 12 stuyvers sonder verdrach.

Artikel 8. Item dat niemant inde gulde sal ontfangen worden dan by consent van den hooftman, coninck, Dekens en de regimente derselve gulde.

Artikel 9. Item dat die Dekens, oft gezworene van de gulde ten tyde wesende schuldigh sullen zyn thegen den dagh van schieten van den vogel en de andere feestdagen op de gulde camere den cost te doen bereyden.

Artikel 10. Item dat niemant uyt de gulde en sal mogen gaen dan op den dagh dat men den vogel, schiet ende dat met consent van het regiment, betaelende eerst en vooral het ghene dat hy der gilde schuldigh is metten aengedeelde van de costen die voor syn paert op dien dag sullen moghen rysen, ende tot dien, betaelen syn aengedeelte van alle die costen die de gulde

tot des Sacraments dagh, daer naer sal moghen hebben, ende voor zyn uytgaan geld moeten betaelen der gulde een once silver, tegen twee guldens 14 stuyvers.

Artikel 11. Ende waert dat eenich landt Juweel oft schiet spel begonst oft verheven worde, dat alsdan die van de Gulde hun sullen moeten reguleeren naer d'instructie daer van onder ons wesende.

Artikel 12. Item dat iegelyck guldebroeder schuldigh sal syn alle jaeren op den processiedach van het H. Sacrament, als men hunnen patroon ommedraeght of andere solemnele processie, met zyn boghe ende pylen in de processie te gaen, eerlyck en schutterlyck, van den beginne tot den eynde, op de verbeurte van 20 stuyvers, terstonds te betaelen sonder verdrach.

Artikel 13. Item oft soo gevele dat eenig guldebroeder eenige oneerlycke spreken ofte ongeschikte wercken deden oft handachtigh waere op ende tegens eenen anderen, ende dat op de gulde-camere oft ter gewoonlycke plaetse oft int Schuttershof, dat terstont den twist sal moeten gegeven worden in handen van den hooftman oft gesworenen der Gulde. Ende ingeval dat hy dat wygerde, dat hy telcken reyse sal staen tot correctie van den regimente naer gelegentheit van de saecke, en de tot profyt van de gulde terstont te betaelen 2 guldens, oft ingevalle van weygeringhe, te panden.

Artikel 14. Item als een guldebroeder aflyvigh wort sal hy schuldigh syn der gulde achter te laten synen besten boghe oft die weerde daer voor.

Artikel 15. Ende duytsvaert van den aflyvigen by zyne vrienden gedaen synde, dat men van wegen de Gulde voor de zaligheyt synder ziele metten raede van den hooftman, coninck ende dekens sal doen een eerlyck uytvaert.

Artikel 16. Item dat men jaerlycks op St. Sebastiaensdagh sal doen eene misse ter eere van den selven heyligen martelaer ende voor de zaligheyt van de guldebroeders, aflyvigh ende noch levendigh, tot welke misse eenigelyck guldebroeder sal gehouden zyn te comen ende daer te offeren tot behoefte van den dienst voorschreven eenen stuyver.

Artikel 17. Ende sullen de Guldebroeders den selfden daghe ten beste hebben tien colfen elck ten prijse van 6 stuivers die verteert sullen worden ter plaatse daer de regimente zal ordon-

neren en tgene daer meer wordt verteert sullen de comparanten hoofdgelyck moeten betalen.

Artikel 18. Idem soo wat guldebroeder ter plaetse van vergaderinge, op eenen anderen in felle woede een messe thoge sonder bloedtrassen, dat die verbeuren sal eenen wegh naer gelegentheyd oft ter dikcretie van den regimente.

Artikel 19. Idem soo wie ter plaetse voorschreven, gelasen, bekens oft kruycken braecke, dat die sal moeten betaelen daer voor twee voor een, ende soo hy dat dede in felle woede, dat hy daerom sal staen tot correctie van den hooftman dekenen ende regimente, ende oft denselven die schaede binnen acht daghen daer naer niet en voldede, dat hy verbeuren sal dobbel boete, zonder verdragh te betaelen.

Artikel 20. Idem soo wat guldebroeder hem tegen den hooftman, coninck oft Deken synder gulde wederspanningh maeckte, oft heuren bevelen niet onderdanigh en waere, oft oock en wilde sweygen als hem bij den regimente bevolen wordt, dat die telcken verbeuren sal 12 stuivers.

Artikel 21. Idem soo wanneer den hooftman oft gesworen der gulde doen daghen ende sy ter gesetter uer selver daer niet en zyn, dat deselve hooftman ofte gesworen sullen verbeuren dobbel boete.

Artikel 22. Idem op den Keusdagh ende op St. Sebastiaensdagh sullen alsdan wesen swygende boeten, te weten dat op dese genoemde daghen een iegelyck guldebroeder ongedaeght ter behoorycke plaetse sal moeten gaen ende compareren; dese swygende boeten sullen worden gerekent op 20 stuyvers.

Artikel 23. Idem die Dekenen, de gulde ten eynde zynde, sullen gehouden syn rekeninghe van den bewinde, dat zy van der gulde weghe gehadt hebben, binnen hunnen tyde te doen, te weten tusschen Paesschen ende Sincxen.

Artikel 24. Ende tghene elck guldebroeder in jaercosten moet betaelen, daartoe eens by de Dekens minnelyck versocht zijnde ende daer naer voor de gulde geroepen, ende hy alsdan even wel niet en voldede, dat hy daerom sal mogen afgepandt worden oft wel uyt de gulde geschrappt te worden, soo het de regimente goetduncken sal.

Artikel 25. Idem of den knaep der gulde eenighe guldebroeder onrecht ende sonder bevel van den hooftman oft

gesworen daeghde, dat den selven die boete betaelen zal.

Artikel 26. Idem soo verre eenighe van de schutters oft guldebroeders iet misdaen hadden ende daerom by den regimente gecorrigeert worde, ende denselven hem bevont gegraveert, dat hij volgende de Lantcharte van Brabant sal moghen appeleeren voor coninck, coninckstabel ende regimente van St. Sebastiaen binnen Loven als hooft van alle gulden van Brabant, alwaer oock de andere dry hoofsteden Antwerpen, Brussel, 'S Hertogenbosch ende Lant van Mechelen by appel comen ende om hooftvonnisse alwaer by arrest wordt gewesen altyds gereserveert ons afdoen, toedoen, meerderen ende minderen.

Tot Loven by Egidius Dinique

Aldus gedaen binnen Loven op den 13 Januarius
van den jare 1699.

My present secretaris ROCH VAN GOIDTSNOVEN.

Wy Coninck, Coninckstabels, Dekens ende andere vanden offer ende onder Regimente van de Gulde van den Edelen Hand-boghe van Brabant ende Mechelen binnen Loven hebben dese onse Caert ende ordonnantie geaccordeert ende geoctroyeert soo ende gelyck wy de selve accordeeren en actroijeren mits desen aan de *Gulde van Sevendonck*,... Turenhout in teecken der waarheyt hebben dese metten zegel onser Gulde doen bezegelen ende door onsen goede secretaris teecken. Actum Loven den 10 December 1699.

J. E. JANSEN.

De oude Kunst in de Kempen

EERSTE DEEL

Kerkelijke Bouwkunst

VOORWOORD

Het is meer dan tijd, dat wij den handschoen opnemen, die der Kempen zoo dikwijls wordt toegeworpen, wanneer men met misprijzen en kleinachting van haar spreekt : van die verlatene streek, zoo men zegt, op het Noordeinde van België gelegen, van die akelige woestijn, hier en daar bewassen door een heipaal of mast, van die verhongerde natuur onder haar kleed van armoede, van die zandvlakte van de moderne beschaving afgesloten. Wat goeds kan uit zulk een dor land voortkomen? Nog meer wat schoons kan in zulk eenzaam oord zich bevinden?

Alleen de dichter, in zijn droomen van paarsvale heidebloempjes schitterend als een amethyst bij den kus van een zonnestraal, en van eindelooze vergezichten, alsook de romanschrij-

— 55 —

ver in het verhalen van eeuwenoude legenden, afgeluisterd aan den haard eener vervallen boerenwoning, kunnen er zich vergenoegen!

Op onze dagen dat er geene afstanden meer bestaan, dat alle moeilijkheden eene oplossing krijgen, zouden wij niet afschrikken van de Kempen op korten tijd tot meerdere welvaart en tot hoogere schoonheid te brengen. Doch eertijds, wanneer alle vervoer zoo traag ging, als de fortuin aan eenigen werd voorbehouden, en het ter schole gaan het voorrecht van weinigen was, kon dan wel eene afgelegene en zandige streek een verblijf van Kunst en Schoonheid zijn?

Eilaas, hoe dikwijls hoorden en lazen wij deze onwaarheden! Neen, niet langer mogen deze vertelsels hunne wereldronde doen.

Ons inzicht bij het opstellen dezer verhandeling is niet eene kritische studie der Kunst in de Kempen te maken, maar wel eene eenvoudige waardeering en beknopte beschrijving of schets op gebied van kunst en historie; ja zelfs, soms eene eenvoudige opsomming der bijzonderste gebouwen, die de Kempen nog bezit. Dit zal het beste antwoord zijn dat wij op voorgaande kleinachting, doorgaans voortspruitend uit onwetendheid, kunnen geven; het zal tevens een prikkel wezen om meer belangstelling bij den Kempenaar voor zijne geboortestreek aan te wakkeren en ze beter te leeren kennen. Daarbij zal het nog bewijzen hoe, niettegenstaande overgroote moeilijkheden, afgelegenheid, onvruchtbaarheid der aarde, armoede en verwoesting, de Kempenaar, door zijn sterk geloof, onverschrokkenheid en taaien moed, zulk groot getal gewrochten heeft kunnen tot stand brengen. Wat voorbeeld voor het tegenwoordig geslacht!

Wij zullen het arrondissement Turnhout en de hiernaast liggende kantons Brecht, Heyst-op-den-Berg en Santhoven doorwandelen, die met hunne uitgestrekte heidevelden en hunne typische bevolking het best de kleur der Kempen weergeven. Alsdan hopen wij den lezer te overtuigen dat de kunstvoerende, alsmede de oudheidkundige monumenten (1) nog zoo schaarsch niet zijn in de Kempen.

(1) On peut envisager les monuments sous deux aspects différents : d'abord sous le rapport archéologique, en tant qu'ils sont destinés à perpétuer le souvenir des événements, des personnes ou des usages des temps passés; ensuite sous le rapport artistique ou relativement à la convenance et beauté de la forme. REUSSENS. *Éléments d'archéologie chrétienne*. Paris, 1890. bl. 3.

Trouwens, niet behoeven de Kempen beoordeeld te worden naar den stand eener stedelijke schoonheid, maar wel volgens eene landelijke mogelijke schoonheid. In dien zin twijfelen wij er niet aan te bevestigen en hierna door voorbeelden te bewijzen, dat sinds de XVe eeuw, met den bloei der Gemeenten en der Kloostergestichten, ons gewest betrekkelijk een voornamen rang op kunstgebied bekleedt. Inderdaad geene enkele gemeente bestaat er of zij prijkt met eene gothische kerk van fraaien baksteen, in de dorpskom zich verheffend, ofwel met een eigenaardig kapelletje op den hoek van eenen weg gelegen, achter eene beukenhaag onder het lommer van twee groote lindenboomen verdoken, ofwel met eene vermaarde abdij, begijnhof en gasthuis; dit zij voor de kerkelijke Bouwkunst. En in de wereldlijke Kunst, hebben wij de fraaie raad- of gemeentehuizen, dicht bij het Gods huis, de stevige kasteelen, omringd van vesten of muren, te midden van een lustig park, de ruime pachthoeven, de schilderachtige banmolens, de Vlaamsch Renaissance huizen, en de sterke poorten. Deze zijn de oude gebouwen, die oude gedenkteekens, voortlevende herinneringen uit 's lands roemrijk verleden en sprekende getuigen van hetgeen onze voorouders op kunstgebied vermochten (1).

En hoevele kostelijke kunstwerken worden in deze gebouwen bewaard?

Willen wij alzoo, door voor den geest van den lezer al deze schoonheden te brengen, ze beter doen kennen, wij beoogen ook meer ingenomenheid er voor bij den Kempenaar zelven op te wekken en ze hem als eene les te doen voorkomen.

Daarom maken wij het onze hetgeen Ch. Buls (2) eens schreef en dat hier goed te pas komt: « On est généralement d'accord pour reconnaître que la conservation des édifices anciens a pour effet de fortifier la solidarité de la nation avec son passé, et d'honorer ainsi les ancêtres dont elle a hérité ces témoins caractéristiques d'époques disparues. Ces vieux monuments parlent plus haut que les livres, car ils sont ouverts devant tous les yeux, ainsi que le dit M. Paul Clemen (3) le savant conser-

(1) H. JACOBS. *De bewaring van de kunstgebouwen, kunstvoorwerpen en oudheden, toebehoorende aan kerken en andere openbare gestichten*. Antwerpen, 1905; bl. 3.

(2) CH. BULS. *La restauration des monuments anciens*. Bruxelles, 1903; bl. 6.

(3) DR PAUL CLEMEN. *Die denkmalspflege in der Rheinprovinz*. Dusseldorf, 1896.

vateur provincial de la Prusse Rhénane. En rappelant constamment un glorieux passé dont la puissance s'est incorporée dans leurs vénérables pierres, ils éveillent la curiosité historique et unissent, dans un commun sentiment national, les peuples de même race... Ils sont encore un moyen de culture parce que, comme le remarque justement M. Paul Jaspar (1), de Liège, « l'étude des choses anciennes est fertile en enseignements. » On ne progresse qu'en s'appuyant sur la tradition, c'est elle qui fournit les échelons grâce auxquels on gravit l'échelle du progrès; l'étude des choses d'hier constitue l'enseignement des choses de demain, en montrant l'adaptation de l'architecture à notre sol, à notre ciel, à nos sites, à nos matériaux. »

De oude gebouwen leeren ons dus meer gehechtheid te gevoelen voor de geboortestreek en den bouwtrant te kennen, die eigen is aan het gewest. Deze laatste zinsnede is treffend. Immers gelijk voor de schilder- en beeldhouwkunst men de boorden van de Maas, Vlaanderen en Brabant telt, die elk hun eigenaardig karakter voeren, zoo hebben wij in de Kempen eene bouwkunst, vooral voor de geestelijke, die haar eigen is en met de andere gewesten verschilt, zooals wij verder zullen zien.

Wij bepalen ons in dit deel bij de Bouwkunst en voorbehouden ons te spreken in een ander deel over hare kunstzusters, de Beeldhouw- en de Schilderkunst, die om het volmaakte schoone tot eene eenheid te voltrekken met haar zijn opgegaan. Vele andere kleine kunsten nog zijn gevolgd en hebben meesterwerken van onschatbaren prijs achtergelaten.

Groeten wij ook in den beginne eenige namen dergenen die als ontginners den weg aan de Kunst hebben voorbereid, of als trouwe wachters het oog hielden over de Kempen, en door milddadigheid, schoonheidszin en verstand, den grootsten luister aan de streek hebben bijgezet. De Hertogen van Brabant en hunne opvolgers, het edel Kapittel van Bergen en de kanniker Kapittels van Turnhout, Gheel en Hoogstraten, de Premonstratenser abdijen van Averbode, St. Michiel, Postel en Tongerlo, de adellijke familiën de Merode, de Cuyck, de Laing, Salm-Salm, de Crainhem, Schetz, d'Ursel, van de Werve

(1) PAUL JASPAR. *Propos d'un architecte*, Wallonia.

zijn de nooit te vergeten aanleggers van het roemvol verleden der Kempen.

De bijzonderste gedrukte bronnen die wij raadpleegden zijn de werken van baron J. LE ROY. *Castella Brabantiae et cœnobio celebriora*, Antverpiæ, 1694; in-fol. — *Notitia marchionatus Sacri Romani Imperii*, Amstelodami, 1678; in-fol. — *Le grand théâtre profane du duché de Brabant*, La Haye, 1730; in-fol. — *Le grand théâtre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1729; 2 d. in-fol.; waar nevens eene beschrijving, vele kopergravuren van oude kasteelen en abdijen der Kempen zijn afgedrukt. Van moderne schrijvers raadpleegden wij verder: A. G. B. SCHAEYS. *Histoire de l'architecture en Belgique*, Bruxelles, 1849; 4 d. Bibl. Nat. — *L'art monumental en Belgique. Province d'Anvers*, Anvers, 1893; gr. in-4, een groot album waar met eene beknopte beschrijving vele merkwaardige gebouwen in phototypies door De Ro zijn weergegeven. Het beste huidige werk is voorzeker de *Inventaris der kunstvoorwerpen in de openbare gestichten bewaard in de Provincie Antwerpen* met beschrijvingen door F. DONNET en uitgegeven door het Provinciaal Comité van Monumenten, Antwerpen, H. Kennes, zoon, 1902-1906; 2 afleveringen, in-8. Dezelfde opsteller liet eenige kundige notas verschijnen in de *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, d. LVII, 1905: *Notes artistiques et archéologiques sur la province d'Anvers*. Van groote hulp zijn ons ook geweest de plaatselijke geschiedenissen, waar de monumenten zich bevinden, de kunsttijdschriften en de Bulletin der Commissie van monumenten. Het schijnt mij bijna overbodig te zeggen dat wij ons van die werken bedienden alléén voor zooveel zij onze eigene notas, die wij ter plaatse namen, konden aanvullen.

I

ALGEMEEN OVERZICHT

De kerkelijke bouwkunst komt prachtig voor in de monumentele kerken van Hoogstraten, Gheel, Herenthals, St. Lenaarts, Baelen-op-Neeth, Postel, Moll (toren), Vorst Sinte Geertruid (toren), die alle door den Staat als monumenten van tweeden rang zijn erkend. Niet zoo grootsch als de voorgaande, maar toch nog in 't oog springende kunsttempels zijn de kerken van Averbode, Broechem, Brecht, Gestel, Heyst-op-den-berg, Hallaer, Meir (toren), Nylen (toren en vier eerste beuken), Ryckevorsel (toren), Westmalle, Wommelghem (toren en koor), Zoersel, alle officieel gerangschikt in den derden rang der kunstgebouwen. Nog andere kerkelijke gebouwen voegen wij daar bij, waar de Regeering haar oordeel niet heeft overgeveeld, alhoewel zij toch ook hun kunstmerk mededragen, zooals wij in den loop dezer verhandeling zullen zien.

De meeste kerken die wij hier aanhalen dagteekenen uit het tijdperk der tweede helft van de XVe eeuw tot aan de tweede helft van de XVIe en behooren dus aan het vlammend gothisch tijdvak. De torens zijn dikwijls het voornaamste deel en het eenig overblijfsel van afgebrande of vervallen kerken; zij zijn doorgaans vierkantig, staan aan de voorzijde des gebouws en werden in baksteen opgetrokken, met zware steunpijlers bezet, met in het eerste vak eene groote gothische venster, en in het tweede drij nevens elkander in punt eindigende blinde vensters.

Zij steken zeer hoog boven de kerk uit en eindigen met een plat dak; de spits ontbreekt dikwijls.

Over al deze kerken zweeft een geest uit een en hetzelfde beginsel ontstaan. Er is eene zekere gelijkenis tusschen al de groote kerken der Kempen. De hand van eenen en denzelfden meester ontwaart men hier en daar, die later door anderen werd nagevolgd. Halen wij slechts een voorbeeld aan. De roemwaardige bouwmeesters der familie Keldermans hebben vooral in den omtrek van Hoogstraten hun kunstgenie uitgestort. Kan men geene vergelijking daarstellen tusschen de torens der kerken van Hoogstraten, St. Lenaarts, Meir, Ryckevorsel, Minderhout, tot zelfs Weelde? Het koor der Ste Dimphnakerk te Gheel en het koor der St Pieterskerk te Turnhout hebben die uitwendig geene op elkander gelijkende trekken?

Wordt de roode baksteen als bouwstof hier en daar afgewisseld met witten steen, gebruikt in de gebouwen van den omtrek van Hoogstraten, Herenthals of het Noorder en midden gedeelte der Kempen, de bruine ijzersteen mengt zich aan den baksteen en dient zelfs tot opbouw langs den Zuiderkant achter Gheel, Westerloo en omstreken. Dit zijn de stoffen der plaats. De klei-aarde, waarvan de steen gebakken wordt, steekt in den leemachtigen grond van het Noorden, de ijzererts wordt aangetroffen in de moeren van het Zuiden.

Na dit algemeen overzicht zouden wij als historische wijsbegeerte hieruit kunnen besluiten, dat de tweede helft der XVe eeuw en de eerste helft der XVIe, waarin de heerlijke gebouwen der Kempen zijn tot stand gekomen, tijdperken van welstand en vrede moeten geweest zijn voor deze streek; dat de godsdienstzin der bevolking zeer hoog moet gestaan hebben, om niettegenstaande groote moeilijkheden en weinig fortuin zulke prachtige Godshuizen op te trekken; want noemden wij daar te voren eenige namen van groote familiën of gestichten die den doorslag gaven, het waren niettemin de kleine burgers die hun vrijgevig en hulpzaam ter zijde stonden.

Kerk van de H. Katharina te Hoogstraeten.

II.

MONUMENTEELE KERKEN VAN TWEEDEN RANG

Hoogstraten, eene der oudste gemeenten der Kempen, aan de rivier de Marck gelegen, telt eene bevolking van 2767 inwoners (1).

Reeds bestaande ten tijde der Romeinen, tot stad verheven in de 12^e eeuw, baronie met de heeren van Cuyck, graafschap met het geslacht de Lalaing, hertogdom met de prinsen van Salm, heeft het een roemwaardig verleden.

Het is eene der grootste bedevaartplaatsen der provincie ; eene beroemde relikwie van het H. Bloed wordt er bewaard, waartoe van alle kanten pelgrims heensnellen.

Zijne kerk (2), eene der schoonste ogivale kerken van België, toegewijd aan de H^e Catharina of Ste Katelijne, staat in het midden der Vrijheid aan het einde eener langzaam rijzende straat, als een onsterfelijk gedenkstuk van den milden graaf Antonius de Lalaing, die haar deed bouwen. Hij deed een

(1) Wij geven de bevolking volgens : *Ministère de l'Intérieur. Annuaire statistique de la Belgique*. Bruxelles, 1908. Hieruit putten wij ook de opgraven voor de andere gemeenten.

(2) E. ADRIAENSEN en G. SEGERS. *De collegiale kerk van de H. Katharina te Hoogstraten*. Hoogstraten, 1895.

beroep op het talent van meester Rombout Keldermans van Mechelen, die den patroon of het plan vervaardigde, welk de bouwmeesters Hendrik Lambrechts en Antoon Keldermans keurig uitvoerden.

Zij waren het die dat statig gewrocht gansch in baksteen gemetseld, met eenige witte steenen doorweven, en verlicht door vensterramen van steenen vlechtwerk voorzien, in vlam-menden spitsboogstijl der eerste helft van de XVIe eeuw in 1525 begonnen. Deze menging van witten steen tusschen den rooden baksteen, hetzij in horizontale cordons of als kapsteen op de frijten, geeft het schoonste uitzicht. Van boven af de contreforten die de muren der zijbeuken schoren en in piramiden boven het dak uitsteken, loopen steunbogen uit die tegen het middenschip spannen. Het inwendig is samengesteld uit een koor van vijf kruisen, waarvan er drij een zijbeuk bezitten. De apsis is driehoekig. De kruisvleugels springen 5 m. vooruit op de zijbeuken, waar twee kapellen op uitkomen. In eens gebouwd is er ware eenheid van stijl. Dit treft zoodanig dat men zou wanen den tempel met eenen sprong den grond te zijn ontstegen.

De majestueuse toren die als een baken uitdoemt op de onmetelijke heidevlakten die Hoogstraten omringen, staat aan het begin der beuken, volgens de Brabantsche manier, en meet 100 meters hoogte; hij werd in 1546 afgewerkt (1). De eerste helft is vierkantig, daarna prijkt een achthoekige lantaarn bekroond door eene houten spits met twee boveneen geplaatste bollen, die door eene kleinere houten lantaarn van elkander gescheiden zijn. Machtige frijten waaruit beurtelings dubbele en enkele torentjes opstijgen, staan aan de hoeken der muren. Witte hoek- en kroonsteenen zijn er zeer keurig in vastgemaakt. Eene dubbele poort, bekroond door een spitsbogig tympan, versiert met drij beelden van ongeveer hetzelfde tijdvak, geeft ingang tot de kerk. Daarboven verheffen zich eene ranke venster, die het licht in den middenbeuk laat binnendringen, dan hooger nog

(1) Il y a bien peu de monuments en Belgique dont l'aspect soit aussi imposant et en même temps aussi gracieux. Ces deux qualités qui se rencontrent si rarement ensemble résultent de la beauté générale du plan de cette tour et de l'accord parfait de ses moindres parties. SCHAEYS. *Histoire de l'architecture en Belgique*. Op. cit. d. III, bl. 232.

twee rijen blinde spitsbogen, en eindelijk de galmgaten in dubbele spitsbogige open vakken.

De lengte des tempels is 68,80 m.; de breedte der drij beuken 21,30 m.; de lengte van het kruiswerk 31 m.; de hoogte 20,80 m.

Op een uur en half afstand van Hoogstraten en op een half uur van Brecht, ligt de gemeente **St Lenaarts**, tot in 1846 van dit laatste dorp afhankelijk. Hare bevolking is 2810 inwoners. Zij bezit eene der volmaaktste landelijke kerken der Kempen.

Onder de bescherming van den H. Leonardus is zij opgebouwd geworden, waarschijnlijk tusschen de jaren 1530-1550, (1533?), door de zorgen en onder het bestuur van den edelen ridder Adriaan Van der Noot, met de offergiften der pelgrims, en ook niet zonder tusschenkomst van den graaf en de gravin de Lalaing van Hoogstraten.

De groote begankenis tot den H. Leonardus, te wiens eere daar reeds eene kapel stond vóór de XIIIe eeuw, gaf aanleiding tot het oprichten van dien grootschen tempel, in een weinig aanzienlijk gehucht. Wederom werd de spitsboogstijl van het derde tijdvak gebezigd. Deze kerk, in vorm van een Latijnsch kruis, bestaat uit middenschip met zijbeuken, kruiswerk waarop eene kapel met drij beuken uitkomt, en koor met een driehoekig apsis. Zware conterforten van uit den grond opgaande, welker tinnen in vorm van piramiden met haakwerk versierd zijn, steunen de muren van het koor tusschende hoogopvliegende vensters met meneelen versierd. De vooruitspringende vleugels van den kruisbeuk laten het licht door groote vensters in 't midden en bezijden binnendringen en eindigen in puntgevel met kruis bezet. Een houten torentje in Renaissance stijl staat in 't midden op den kruisbeuk.

Wederom een machtig belfort waakt als een reus aan 't begin der kerk. Deze toren is ouder dan de kerk en werd in 1436 begonnen door de meester-metsers Nicolaas van Haseldonck en Jan Stampert (alias van Lyere) ten prijze van 17 guldens Antwerpsch voor elk duizend steen die zij verwerkten (1). Vierkantig is hij geschoord door acht contreforten en een torentje en klimt statig in drij verdiepen ten hemel op. Het eerste verdiep be-

(1) P. GENARD. *Notice sur les architectes de l'église de S. Leonard*; in: Prov. d'Anvers. Bul. Com. Monum. d. II, bl. 370-379.

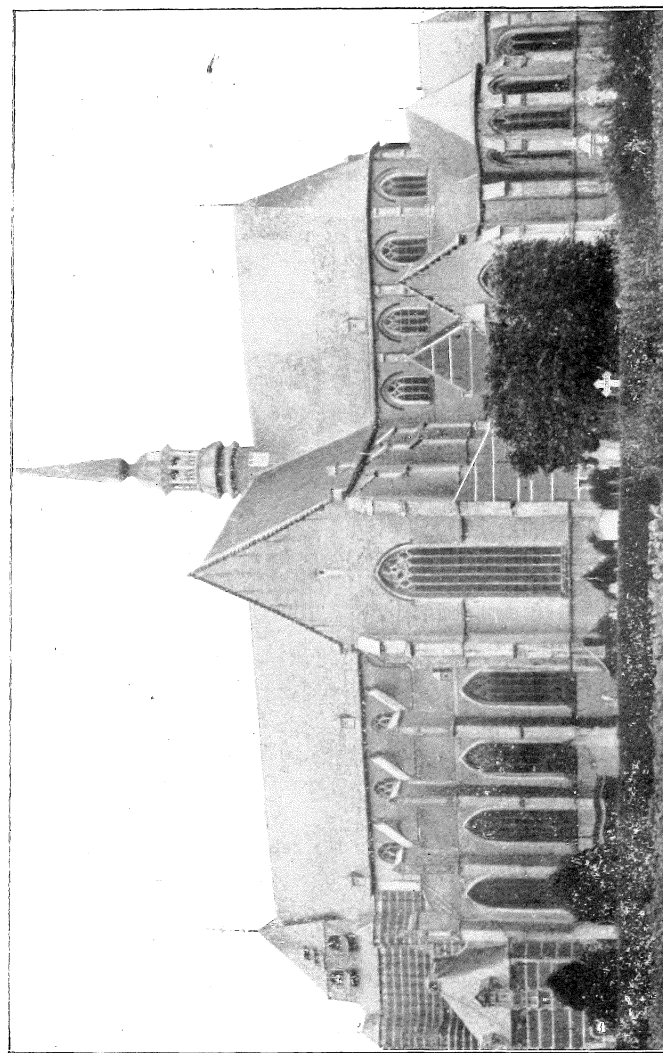
grijpt het portaal met ingedrukten boog, drij nissen met heiligenbeelden, en het groote venster; het tweede, drij rijen blinde vensters waar de witte steen gemengd met den rooden een allerliefst uitzicht oplevert; het derde, de galmgaten met daarboven verhevene spitsbogen, wier verlengde ribben rondbogen vormen. Een weinig verheven naald omzet van vier torentjes bekroont het geheel.

Het inwendig, alhoewel eenvoudig en niet rijk aan versiersel, maakt nochtans eenen diepen indruk, dank zijner harmonieuse verhouding. Het is 48,70 meters lang; de beuken zijn 15,55 meters breed; de kruisbeuk is 30,35 meters lang; de hoogte is 16 meters. De gansche lengte der kerk bedraagt 87 meters, de breedte 23. De pijlers, de posten, de hoekverbindingsteenen, de dorpels, zijn in witten steen; al het overige is in rooden baksteen. In dit gewrocht is groote harmonie in de verhoudingen, zwierigheid in de lijnen, statigheid in de versiersels. Het licht, dat er zoo ruimschoots inspeelt en alle verordeningen zoo heerlijk doet uitkomen, stemt u tot blijmoedigheid om den Schepper dier heerlijke kunst te loven en te danken.

De kerk bestaat uit drij beuken, met een betrekkelijk weinig buitenspringenden kruisbeuk, en een koor op een drijhoekig apsis eindigend. Het koor alleen is met 13 allerfraaiste vensters verlicht, waarvan zeven 15 meters hoog zijn. De aanblik is allerverrukkelijkst. Het schip rijst voor uwe oogen schoon en heerlijk. De rolvormige zuilen zijn zwierig, de bogen statig, het gansch verheven. De roode kleur van het gewelfsel versterkt het gevoel van innige tevredenheid, van kalm genot en zoete berusting. Onweerstaanbaar voelt men den eerbied jegens de heilige plaats in zich dalen en geniet men van het ideaal dat heel het gebouw uitademt. Hare meubeleering, waarin wij in een ander deel zullen spreken, is in gehalte van het gevaarte dat haar bedekt en bestaat uit kunstschaten van ontzagelijke waarde.

Gheel (1) het land der HH. Dimphna en Gerebernus, een toevluchtsoord der krankzinnigen, voorheen de hoofdplaats eener baronnie toebehoorend aan het doorluchtig huis van Merode, is eene bloeiende gemeente, op de groote Nethe gelegen, van 14,436 zielen. Zij bezit twee sierlijke kerken, van den H. Aman-

(1) P. D. KUYL. *Gheel vermaerd door den eerdienst der H. Dimphna* Antwerpen, 1863. — E. JANSSENS. *Gheel in beeld en schrift*. Turnhout, 1900.

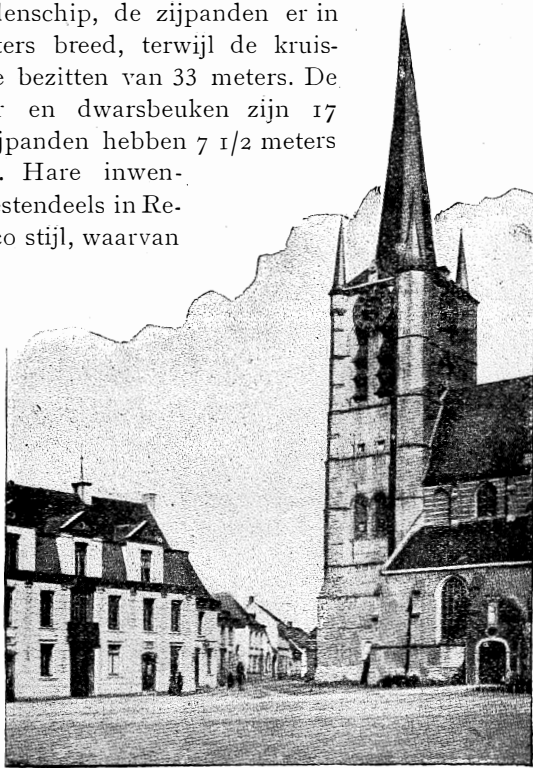
Kerk der H. Dimphna te Gheel.

dus en van de H. Dimphna, die alleen een bezoek waard zijn.

De kerk van den H. Amandus, de hoofdkerk staande op het marktplein, is een indrukwekkend gebouw, dat een ander vervang op het einde der XVe eeuw (in 1489 afgebrand), voltrokken werd in het begin der XVIe eeuw (in 1532 gewijd), en nu hersteld werd in 1887. Opgetrokken volgens den vlammen gothischen stijl is zij gebouwd uit Oevelschen kareelsteen, uit bruinen steen van den omtrek en uit witten steen van Maas-tricht.

Zij heeft thans eene lengte van 64 meters en is in het middenschip, de zijpanden er in begrepen, 22 meters breed, terwijl de kruiskoores eene lengte bezitten van 33 meters. De middenbeuk, koor en dwarsbeuken zijn 17 meters hoog, de zijpanden hebben $7\frac{1}{2}$ meters onder boogsleutel. Hare inwendige versiering meestendeels in Renaissance en roccoco stijl, waarvan sommige stukken niet van kunst zijn ontbloot, steekt nochtans hevig af tegen de sierlijke lijnen van het gothiek gewrocht.

Aan de westzijde verheft zich de rijzige toren. De hoeken van 't vierkantig metselwerk des torens worden geschoord en verfraaid door flink uitgebouwde beeren, bekroond met hoektorentjes, welke de slanke 59 meters hoge torennaald omgeven.

Kerk van den H. Amandus te Gheel.

Daaraan zijn 't lange schip met lage zijbeuken, de breede

kruisbeuk, en 't hooge koor op een driehoekig apsis eindigend, aangebouwd. In 't midden van het scherpe dak boven den kruisbeuk staat een fraai torentje met slanke spil, gelijk de groote toren. De puntgevels der kruisbeuken werden afgeworpen en door een schuinsch dak vervangen. De onder en boven vensters met een schoon ogief in top zijn spijtig zonder meneelen.

De kerk der H. Dimphna, in den vlammenen spitsboogstijl grootendeels opgebouwd, zoo schoon dat zij zeker in eene groote stad niet zou misplaatst staan, staat op het einde der Nieuwstraat, op den Kauwberg, volgens de overlevering de bakermat van Gheel. Begonnen op de plaats eener andere in de XIVe eeuw (1349) bij middel van offergiften der geloovigen en bedevaarders werd zij eerst voltooid in het begin der XVIe, en nog later werkte men aan den toren. Zij is het heiligdom toegewijd aan de patrones der krankzinnigen, de edele martelares van Ierland, daar ter plaatse door haar eigen vader om wille van hare zuiverheid ter dood gebracht. Zij is een waar juweel onder oogpunt van stijl en een belangrijk museum van kostbaarheden voor de meubelen die haar versieren.

Gebouwd in den vorm van een Latijnsch kruis, verheft zich het middenschip heerlijk in de lucht; krachtig en zuiver zijn de geledingen, welke portaal, zij- en kruisbeuken vereenigen met het priesterkoor, als met hun middelpunt. Rondom het koor beschrijft een kapellenkrans een halven veelhoekigen cirkel en voltooit sierlijk het geheel. De steunbogen, welke tegen het middelschip spannen, nemen hunnen oorsprong in de contreforten der zijschepen en deze loopen uit in piramiden, welke met nissen, troonen en loofwerk eertijds versierd waren. Een onvoltooide toren, als bouwtrant schooner dan die van Hoogstraten, welks hoogte hij moest evenaren, uit kareelsteen van Oevel en uit zandsteen opgetrokken, waarvan de grondsteen gelegd werden in 1542 en waaraan de bouwmeester Jan Ghijben van Breda al zijne kunst gebruikte, staat aan den noorderkant; hij is met eene houten kap bedekt die de klokken beschut. Tusschen de zware steunmuren met ingedrukte ogieven en uitspringende hoogten met gehaakte tinnen versierd staat boven het portaal een allerschoonste venster in de spits met gevlecht steenwerk opgeleusterd. Daartegen leunt langs de Zuidzijde een allerlieft gebouw, de ziekenkamer, waar eertijds de krankzinnigen die aan

St^e Dimphna's bescherming werden opgedragen verbleven; het werd in 1683 in zoogenaamden Vlaamschen stijl voltrokken. Op den kruisbeuk verheft zich een Renaissance torentje in 1698 opgericht en in 1783 aan eenige herstellingen prijs gegeven. Wat de bouwstoffen betreft, geheel het buitenwerk is, met uitzondering van den toren, in gehouwen, het binnenwerk in blok- of baksteen. De pijlers evenwel zijn ook van gehouwen zandsteen. Het portaal dat als een afzonderlijk gebouw tegen het west-einde van den noorderzijbeuk aanleunt was in den vorigen tijd tusschen de twee opgaande zijbeuken gansch open. In de XVIIIe eeuw werd het afgesloten met eene buitendeur. Nog draagt elke zijmuur zes nissen met hunne overhuiving, waarin vroeger de beelden der Apostelen stonden.

De kerk binnentredend heeft men een doorzicht van 74 meters binnemuurs. Het middenschip met zijne zijpanden is bijna 19 meters breed, terwijl het 20 meters telt onder boogseutels en de welfsels der zijbeuken die op 12 meters hoogte gesloten zijn. De kruisbeuk heeft eenelengte van 38 meters en te gelijk met het koor eene hoogte van 17 meters en half, terwijl de ommegang en de daarin vijf voorkomende kapellen eene verhevenheid van 7,80

Inwendig der Kerk van de H. Dimphna te Gheel.

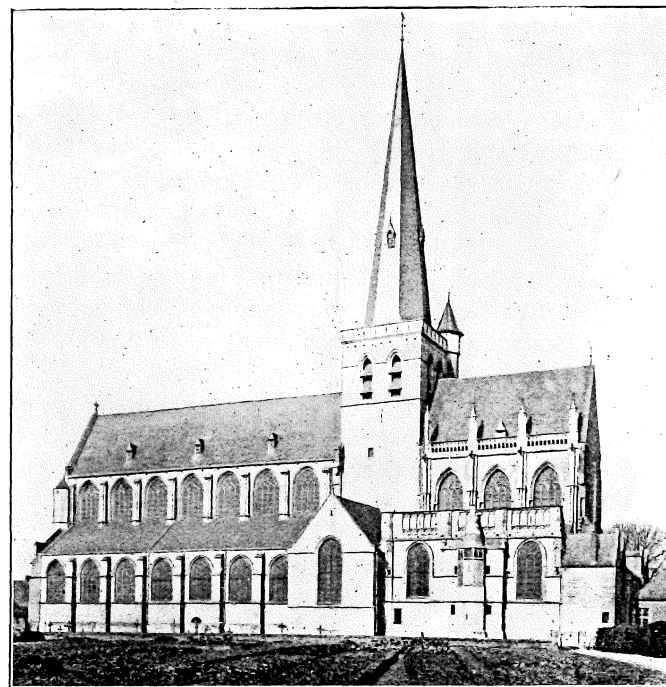
meters bezitten. Twintig rondvormige kolommen ondersteunen het inwendig der kerk, van kapiteelen beroofd uitgenomen rond het koor waar zij van kapiteelen voorzien zijn met koolbladeren versierd. Vijftig vensters, waarvan overgebleven harnassen in den aard van het derde gothisch tijdvak versierd zijn, laten de zonnestralen binnenkomen.

Het koor is zeer merkwaardig, en samengesteld uit sanctuarium en deambulatorium, in verlenging der zijschepen gebouwd. Een heerlijk punt nog is de schoone bouwing der gewelven. Deze zijn alle spitsbogig kruisvormig, zeer verheven met diepe kolken uitgewerkt in een sluitsteen in vorm van gewelfschild ineensluitend en met baksteen gemetseld. Over het geheel zweeft een geest van diepen kunstzin, en vaart een adem door van dichterlijken smaak, waardige tolken van het innig geloof dat de steenen als bezielt en het hart omhoog wenkt langs die ranke pijlers, die luchtige bogen, die kruisende gewelfribben, omhoog tot den Almachtige wien ter eere dit kunststuk uit kinderliefde werd opgericht.

Op eenige minuten spoorweg zijn wij van Gheel tot **Herenthals**. Deze stad aan de kleine Nethe gelegen en 8,337 inwoners tellend, was vroeger de eenige in 't Kempenland door muren omgeven, ongeveer het jaar 1275 door hertog Jan I.

Eertijds zeer belangrijk, heeft zij menige kunstenaars, schilders, orgelmakers, beeldhouwers, zilverdrijvers in haren schoot gekweekt. Het edel kapittel van Ste Waldetrudis te Bergen bezat er de heerlijkheid in verdeeling met de hertogen van Brabant. Het voornaamste gewrocht is de nu herstelde kerk, aan de H. Waldetrudis patrones der stad toegewijd. Er bestond vroeger een kapittel van kanunniken, hetwelk Wenceslaus, hertog van Brabant, met toelating van Petrus Andreas, bisschop van Kamerijk, in 1356 stichtte. Ste Waldetrudiskerk, alhoewel niet zoo zwierig van lijn als Ste Kathelijne te Hoogstraten en Ste Dymphna te Gheel, is nochtans een onzer belangrijkste monumenten van tweeden rang. Zij is opgetrokken omtrent het jaar 1417 in den ogivalen stijl van het tweede tijdvak, maar is, spijtig, niet voltooid. Haar opbouw verraadt in hare wondere en stoute schikkingen eene bijzondere kennis der techniek van den bouwmeester, en vertoont daarom eenige eigenaardige en zeldzame architecturale bijzonderheden. Het middenschip verheft

zich statig boven de zijbeuken en is van het koor gescheiden door den toren die het midden der kruisbeuken inneemt. De vleugels van het kruis zijn niet in denzelfden stijl als de kerk en schijnen in de XVIIe eeuw gebouwd te zijn. Te langs der kerk, onder en boven is eene lange rij van breede ogivale met fraaie meneelen versierde vensters van elkander door contreforten gescheiden. De toren, eenige meters boven het dak uitstekend, is met een torentje op de zijde bezet en met eene schoone opengewerkte galerij gekroond, waaruit de herstelde ranke

St^e Waldetrudiskerk te Herenthals.

spits hemelwaarts opschiet. Hij is ouder dan de overige deelen en behoort allerwaarschijnlijkst aan het Romaansch of het overgangs tijdvak. Een gedeelte des koors is op het dak versierd met piramiden aan elkander door uitgestekene leuning verbonden, alsmede met eenige waterspuwers. Het inwendig

maakt op den bezoeker eenen diepen indruk, en na eenige oogenblikken doordringt hem van het oprecht godsdienstige der plaats. Het koor eindigend met eenen platten muur, omringd van eenen omgang en kapellen, werd begonnen omstreeks 1417 en bedekt met een gewelf in 1449; aan den middenbeuk werkte men in 1427. De kapiteelen der zuilen van het schip en het koor zijn zeer merkwaardig, bijzonder in het koor, waar zij versierd zijn met kunstig uitgesneden figuren en groepjes, als Adam en Eva, Noë, Sacrificie van Abraham, enz. Deze kerk is in witten steen gemetst. Hare lengte is 64 meters; de breedte der drij beuken is 20,40 m.; die des koors en der zijbeuken 24 m.; hare hoogte 19,35 m. Men verlaat dezen tempel minder onder den indruk van het verhevene dan wel van het ernstige van den katholieken godsdienst.

Van Herenthals sporen wij met den trein naar **Baelen-op-Neeth**, een dorp van 5842 inwoners op 4 kilometers van Moll ook in de nabijheid van Gheel gelegen. Tot aan de Fransche omwenteling behoorde het aan de Voogdij van Moll. De abdij van Averbode had sedert 1266 het patronaat der kerk. Deze kerk toegewijd aan den H. Andreas, apostel, valt mede in den rang der bijzonderste monumenten der Kempen. Opgebouwd in den spitsboogstijl van het derde tijdvak behoort zij aan de tweede helft der XVe eeuw. Gelijk hare medezusters is zij ook eene kruiskerk aan wier intrrede een ontzaggelijk belfort bezet met een zijtorentje zich verheft. Maakt deze kerk nog veel indruk, eilaas zij is zeer gehavend ons toegekomen. In 1578 zagen de inwoners hun heiligdom aan den moedwil en aan de baldadigheid van eene woeste bende kerkplunderaars blootgesteld. Na eenige herstelling kwam een ander ontzettende ramp ze teisteren. De brand van 1686 die omtrent geheel het dorp te neer sloeg, vernietigde het dak des tempels en de ranke torenspits. Niettegenstaande bewonderen wij nog dien onthoofden reus, dien vierkantigen toren, met zijne drij verdiepen, met zijne scherpe ogieven en zijn veelhoekig torentje. Het koor gaat uit op een meervlakkig apsis versierd met hoog verhevene vensters. De ribben van het gewelf der zijbeuken ontstaan op zuiltjes dewelke langs den kant des muurs door zeer bevallig afvallend loofwerk zijn ondersteund. Het schip en de kruisbeuk zijn bedekt met een modern booggewelf. Heeft de

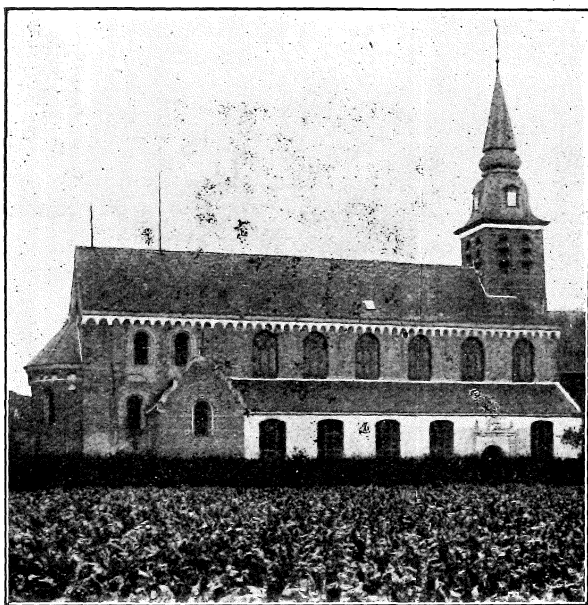
alverdelgende tijd veel afgeknaagd van de kleine bijzonderheden die tot de verfraaiing van het gebouw bijdragen, de sierlijke gothische lijn heeft hij niet kunnen vernietigen. Al het grootsche van dien heerlijken middeleeuwschen stijl is hier bewaard gebleven en ontlokt nog aan den bezoeker de verhevenste gedachten.

In deze streek verschijnt te midden der heide **Postel**, (1) een gehucht van Moll. Het is daar dat sinds de XIIe eeuw de Premonstratensers, als een oasis in de Kempische Sahara, eene belangrijke abdij hebben gesticht, waarover wij hierna zullen handelen. Nemen wij nu alleen hare kerk. Zijn wij tot hiertoe aan de gothische pijlers, die als een pijl uit den boog ten hooge gaan, gewoon geweest, hier viere wij al de heerlijkheid van den ronden boog in den Romaanschen stijl in vorm der Romeinsche basilieken. Het is het eenigst gebouw van dien tijd, en merkwaardig om zijne oudheid, stijl en kunst (2). Dit lieve kerkje, gesteld onder de bescherming van den H. Nicolaas, niet groot van omvang, behoort aan het Romaansch tijdvak, van de tweede helft der XIIe eeuw; het werd gewijd in 1190 door den H. Isfridus, bisschop van Ratzeburg, der Orde van Premonstreit. Gebouwd in den aard der Cisterciënser kerken vertoont het in zijn geheel dezelfde schikkingen als de kerk van Andernach in Duitschland. Daarbij is het opgericht met tuf of sponssteen dien men in den omtrek dezer stad vindt. Het uitwendig vertoont ons een lang gebouw met onder het dak een steenen kroonlijst, waarvan de voetring met blokjes is bezet, boven ronde vensters, en daaronder eene bedekte min oude gaanderij, eindigend met een rondvormig apsis en bekroond

(1) TH. I. WELVAARTS. *Geschiedenis der abdij van Postel*. Turnhout-s'Hertogenbosch, 1878. — E. L. GIFE. *Postel son abbaye et son église*; in : *Ann. Ac. Arch. Belg.* d. XCVIII, bl. 133-143.

(2) In het Bulletin der commissie van Monumenten schreef de verslaggever na een bezoek aan deze kerk het volgend: Les délégués se sont ensuite rendus à Postel, où ils ont admiré l'église abbatiale. Malgré ses nombreux remaniements, l'ensemble de cette construction remarquable conserve son caractère roman. Sa belle abside voûtée en cul de four, le chœur avec sa voûte en coupole, les arcades des bas-côtés inscrites deux à deux dans une grande arcade, les restes du portail méridional, les baies de fenêtres conservées sous les combles des bâtiments du couvent, enfin la corniche extérieure dont le tore est à billettes, tout y porte un cachet qui donne à cet édifice une valeur artistique et historique considérable. *Bul. com. monum. Prov. d'Anvers*, op. cit. bl. 31.

door een torentje, waarvan de onderste helft dagteekent van de XIIe eeuw en het bovenste gedeelte in 1769 vernieuwd is. De vensters van het apsis en de hiervenstaande van boven in het schip zijn de oorspronkelijke Romaansche vensters; de andere zijn alle vergroot. De voorgevel meet 12 meters hoog op ruim 16 breed. De kroonlijsten zijn van blauw en witten steen.

Kerk der Abdij van Postel.

Twee groote pijlers op de hoeken, een in het midden, twee gesimuleerde rondbogen en een oculus of rozet met vier lobes versieren den muur. Rechts der kerk bestaat nog eene zeer schoone Romaansche poort met kolonnetjes, waarvan de kapiteelen en het lijstwerk zeer fijn zijn uitgebeiteld. Langs den zuidelijken kant, waar de kerk tegen de abdij sluit, zijn heden nog een stuk der kroonlijst en de vormen der vensters van 1190 zichtbaar.

(Wordt voortgezet.)

J. E. JANSEN.